

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта

махсус таълим вазирлиги

Термиз давлат университети

Тарих факультети

“Жаҳон тарихи ва манбашунослик” кафедраси

СУЮНОВА ШАХЛО ХОЛДОРОВНАНИНГ

**5120300- тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим
йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун**

**“1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан”
мавзусидаги**

Битирув малакавий иши

Илмий раҳбар:

т.ф.н.к.ўқ.Б.Рахимов

Термиз- 2012

1941 йили Совет –Герман мулоқотлари тарихидан

Янги ҳужжатлар асосида

Кириш

Адабиётлар таҳлили

Асосий қисм:

I –боб В.М.Молотовнинг 1940 йил ноябрда Берлинга ташрифи.

- 1.1. В.М.Молотовнинг 12 ноябрда Риббентроп ва Гитлер билан олиб борган мулоқотлари
- 1.2. В.М.Молотовнинг 13-ноябрдаги Германия элчиси Шуленберг билан суҳбатлари.

II –боб Берлин сафарининг натижалари.

- 2.1. В.М.Молотовнинг Гитлер ва Рибентроп билан 13 ноябрда олиб борган суҳбатлари.
- 2.2. В.М.Молотовнинг Рейксмаршал Геринг ва Гитлернинг ўринбосари Гесс билан суҳбатлари.

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар.

Кириш

Мавзунинг долзарблиги: СССР ташқи ишлар халқ комиссиялари, халқ комиссар Советининг раиси В.М.Молотовнинг 1940 йил 12-14 ноябрдаги Германияга ташрифи сенсацияга айланиб, бутундунёга тарқаб кетган.

Молотовнинг миссияси ҳозирги жамоатчиликнинг эътиборини жалб қилиб, уни ҳар-хил изоҳлашаётган ва баҳолашаётган изланувчиларнинг юқори қизиқишига сабаб бўлмоқда.

Бу қизиқиш тасодиф эмас, чунки қуйида Чоп этилаётган Молотовнинг фюрер Гитлер билан музокаралари ССРдаги Германия элчиси Шуленберг билан рейхсмаршал Геринг билан Гитлернинг ўринбосари Гесс билан суҳбатлари ҳақидаги совет материаллари уруш олдидан икки давлатнинг ўзаро муносабатларини тушуниш учун муҳимдир.

Молотовнинг Берлинга ташрифи 1940 йил 13 октябрда Талинга махсус хат билан мурожаат қилган риббентропнинг таклифига биноан юз берди. Унинг асосий моҳияти шундан иборат эдики, Гитлер Сталинга 1940 йил сентябрда имзоланган уч томонлама пактга қўшилиш ва унинг иштирокчилари бўлган – Германия, Италия ва Япония билан ҳар бир мамлакатнинг глобал масштабдаги «қизиқишлари доирасини» аниқлашни таклиф қилганди.

Риббентропнинг кати 17 октябрда Кремлда олинган эди. 21 октябр кечқурун Молотов Шуленбергга топширган Сталиннинг жавобида «Бизнинг мамлакатимиз ўртасидаги муносабатларимизнинг кейинги яхшиланиши фақат узоқ муддатли ўзаро манфаатларимизни аниқлаб олишимизнинг мустаҳкам негизидагина бўлиши мумкин» дейилган эди.

Октябрнинг охирида дипломатик каналлар бўйича совет ҳукуматининг бошлиғи Берлинга 12 ноябрда ташриф қилиш ва у ерда икки кун бўлиши келишиб олинганди. Совет делегациясига Молотовдан ташқари Яна

қўйидагилар киритилганди, ташқи ишлар халқ комиссияларининг ўринбосари В.Г.Деканозов, қора металлургия бўйича халқ комиссарининг ўринбосари А.Д.Крутилов, таржимон сифатида ташқи ишлар халқ комиссарининг ёрдамчиси В.М.Бережнев, Берлиндаги совет сиёсий ваколатхонасининг биринчи секретари В.Н.Павловлар қўшилишди.

Мавзунинг мақсад ва вазифалари: Молотовнинг «учинчи рейх» пойтахтига ташрифи Германия алангалатган иккинчи жаҳон урушининг фожеали муҳитида бўлиб ўтди. «Учинчи рейх» Европанинг ката қисмига ўз ҳукмронлигини ўрнатди. 1940 йил вермакт Польша, Франция, Белгия, Голландия, Люксембург, Дания ва Норвегиени босиб олган эди. Германия Британия ороллариغا экспедицион корпусни жўнатиш хавфини солаётган эди. Германия қўшинлари, шунингдек Финляндия ва Руминияда ҳам бор эди. Шунини таъкидлаш керакки, 1940 йил 14 октябрдаги Сталин ва Молотов РККА Гентаби ишлаб чиққан «1940-1941 йиллардаги Совет Иттифоқи Қуролли қўшинларининг Ғарбда ва Шарқдаги стратегик ҳаракатларининг асослари ҳақида мулоҳазалари тезкор режасини тасдиқлашди. Унинг биринчи бўлимида СССР рақиблари ҳақида қўйидаги хулосалар қилинган эди.

«Шундай қилиб, Совет Иттифоқ 2-фронтида курашга тайёр бўлиши керак Ғарбда Италия, Венрия, Руминия, Финляндия қўллаб-қувватлайдиган Германияга қарши ва шарқда очиқ рақиб ёки рақиб бўлган қуролли нейтралитет прозициясини эгаллаган, ҳамма вақт очиқ тўқнашувга ўтиши мумкин бўлган Японияга қарши ҳарбий ҳаракатлар бўладиган асосий театр Ғарбий Европа, асосий рақиб эса Германия кўзда тутилганди Табиийки, совет Раҳбарияти Германия ҳукуматининг ниятлари ва режалари ҳақидаги хабарларга қизиққанди. Бундан ташқари вермактнинг қўмондонлиги ишлаб чиқаётган кейинги ҳарбий компаниялар режаси ҳақида Берлинда Москвага ташвишли ва бир-бирига зид хабарлар кела бошланганди. 1940 йил 12 ноябрдаги Молотов Билан суҳбат чоғида Гитлер ишонарли қилиб, яқин

вақтда Англиянинг тақдири ҳам ҳал бўлишини айтди Буюк Британиянинг маъмуриятидан сўнг Берлин ва Москва унинг колониал меросини бўлиб олишга киришишлари мумкин эди.

Гитлернинг таъкидлашича, икки давлатнинг ҳамкорлиги ҳужум қилмаслик пакти тузилгандан кейин ҳам муҳим ва фойдали бўларди. Молотов Гитлернинг сўзларини тасдиқлаб, икки мамлакат учун фойдали бўлган 1939 йилги келишувлар натижасида Германия Франциянинг мағлубияти каби Ғарбдаги ҳарбий ҳаракатлар учун ката аҳамиятга эга бўлган фронт чизиғига эга бўлганини ва Литва Шарқий Польша ҳақидаги масалаларининг ечими тўғри бўлганини айтди.

Кейин Совет ҳукумати бошлиғи уч давлат ўртасидаги пакт масаласига ўтди ва ш у муносабатда Қора денгиз регионидаги мамлакатлар, шунингдек Европа ва Осиёдаги «Янги тартиб ва Шарқий Осиё кенгликларининг чегаралари ҳақидаги масалани ўртага қўйди.

Рейхсканцлер уч давлат ўртасидаги пакт икки давлатнинг, уларнинг тарихий манфаатлари доирасидаги Европадаги раҳбарлик ролини кўзда тутди деб ва жавоб берди ва совет иттифоқига ўзи қизиққан областларни кўрсатишни таклиф қилди. Худи шундай Буюк Шарқий Осиё кенглигига нисбатан ҳам Совет иттифоқига бу пактда тўртинчи ҳамкор бўлиб иштирок этишни таклиф қилди. Суҳбатнинг охирида СССР халқ комиссарлари советининг раиси кўп маънолик билдириш берди. «Совет Иттифоқи тўрт давлат ўртасидаги тенг келишувда иштирок этиши мумкин, лекин объект сифатида эмас, ваҳоланки уч давлат ўртасидаги пактда СССР фақат шундай объект сифатида эса олинади, фақат ҳамкор сифатида ва Германия, Италия ва Япония Билан ҳамкорликда айрим операцияларда иштирок этишга тайёр, лекин бунинг учун айрим масалаларига аниқлик киритиш керак» худди шу тезисда немис таржимони П.Шмидт қуйидагича ёзди: «Россиянинг уч давлат ўртасидаги пактдаги иштироки унга (молотовга) Россия объектэмас, балки

ҳамкор сифатида иштирок этиш шартидоғина тўлиқ маъқул бўлади. Бундай ҳолатда Совет иттифоқининг умумий ҳаракатларда иштирок этишида у ҳеч қандай қийинчиликларини кўрмайди. Лекин аввал пактнинг мақсад ва аҳамиятлари яхшироқ аниқланиши лозим, айниқса буюк Шарқий Осиё кенглигини ойдинлаштиришда»¹.

Кейинги кунда бўлиб ўтган иккинчи учрашувда Гитлер ва Молотовнинг эътибор марказида Шарқий Европа мамлакатлари муаммоси бўлди.

Совет ҳукуматининг бошлиғи икки давлат муносабатларидаги бири-бирига зид фикрлар ва тушунмовчиликларни бартараф қилиш, энг аввал, Германия кўшинларини Финляндия ва Руминиядаги чиқариш ҳақидаги масалаларни кўйди.

Рейхсканцлер қатъий қарши чиқди. У Германия уруш олиб бораётган ва унга хом Аше кераклигини айтди.

Финляндия ёғоч ва некел, Руминия эса нефтни етказиб берувчи ҳисобланади. Шунинг учун рейхс бу мамлакатларда манфаатдор Молотовнинг Финляндияга нисбатан мавжуд келишмовчиликларини бажариш ҳақидаги бир неча марта ва қатъий талаблари рад этилади.

Руминияга нисбатан ҳам худди шундай бўлганди, яъни Германия ва Италия Москвада хабардор қилмай аралашмаслик кафолатини беришганди Молотов Совет ҳукуматининг кафолатини Болгарияга тақдим қилишини таклиф қилганда Гитлер Италия ва Болгариянинг розилигисиз бунинг иложи йўқлигини айтди.

1940 йил 12 ва 13-ноябрда Риббентропнинг Молотов билан суҳбатлари Гитлер билан муҳокама қилинган муаммоларга таалукли бўлди.

Мавзунинг янгилиги ва эришилган натижалари:Ташқи ишлар бўйича рейхминистри совет ҳукумати Раҳбарига Германиянинг Англия

---

¹ Филипов И.Д. Записи О М. 1970 –с140.

Билан уруши муваффақиятли тугаётганини, Англияга Америка томонидан ёрдам муваффақиятсизликка маҳкум эканини ва Британия колониал меросини бўлиштириш вақти яқинлашаётганини қатъий уқтиришга ҳаракат қилди. Россия уч давлат ўртасидаги пактга қўшилган вазиятда бундан фойдаланиш мумкин. Унга форс кўрфази ва Араб денгизи йўналишида жанубда силжишга имконият беради. Молотовнинг уч давлат ўртасидаги пакт ҳақидаги саволга Риббентор жавобан унда СССРда тўғри ёки яширинча йўналтирилган ҳеч нарса бўлмаслигини айтди ва буюк Шарқий Осиё кенглиги тушунчаси ўзига ҳам ҳали унчалик тушунарли эмаслигини тан олди.

1940 йил 13 ноябрда Риббентор Молотовга тўрт давлат пакти ҳақидаги таклифни топширди. Пактнинг текстини Чоп этиш мумкин. Лекин уни икки махфий протоколлар билан тўлдириш таклиф этиларди.

Биринчисида айтилишича, Германиянинг қизиқишлари Европа ва Марказий Африкага ёйилиши Италияники, Европага ва Шимолий Шарқий Африкага, Япониянинг Япония империясидан жанубдаги Шарқий Осиё районларига Совет иттифоқининг ҳинд океани йўналишида ёйилиши айтилганди. Тўрт давлат бир-бирининг ҳудудий манфаатларини ҳурмат қилиш мажбуриятини олишарди. Иккинчисида Германия, Италия ва Совет иттифоқи Туркияни унинг халқаро мажбуриятларидан озод этиб, уни сиёсий ҳамкорликда жалб этиш ва Монтерда имзоланган ўрта ер денгизи қўлтиғи ҳақидаги конвенсияни ўзгартириб, СССРга ҳар қандай вақт ўтиши учун чекланмаган ҳуқуқини бериш айтилганди. Музокараларни давом эттириш учун Риббенторнинг Москвага ташрифи кўзда тутилган эди. Италия ва Япония вакиллари иштирокида конвенция ўтказиш ҳам мустасно қилинмаганди.

Риббентор ғоясининг мазмуни Совет иттифоқини уч давлат ўртасидаги пактга қўшишга эришишунини Герман, Италиян, Япон

каолициясига киритиш ва Буюк Британияга қарши урушга тортишга бориб тақаларди. Бир вақтнинг ўзида Берлин дипломатияси Совет иттифоқини Шарқий Европадан ажратишини, уни Британия манфаатларининг тўқнашувини назарда тутиб, СССРнинг ҳарбий сиёсий активлигини Шарқий Осиё ва ўрта Шарққа айлантиришни кўзда тутаётган эди. Совет ҳукуматига бу мақсад маълум эди. Лекин у Европадаги давлатларни қўлдан беришни хохламасди. Молотов Финляндия, Руминия, Туркия, Болгария, Югославия, Греция, Польша ҳақидаги олдин эшитилган келишувларнинг бажарилиши ҳақидаги масалаларни муҳокама қилишга уринарди. Музокаралар ўзгарувчан тартибда бормоқда эди. Улар икки давлатнинг яширин сиёсий ва дипломатик рақобатбардошликларини очиб ташлади. Гитлернинг немис қўшинларини Финляндиядан олиб чиқиб кетиш ҳақидаги таклифини рад этиш. Берлиннинг кўзда тутган режаларини бажаришда қаттиқ туришдан далолат беради. ҳақиқатдан муҳокама қилинаётган масалаларнинг бирортаси ҳал қилинмади.

Музокаралар ваҳимий воқеъликни ва Германиянинг ҳақиқий ниятларини очиб ташлашди. Шу билан бирга Совет иттифоқи буюк синовларига ва унинг чегараларига яқинлашиб келаётган ката урушга тайёр эмас эди.

Афсуски, қизил Армиянинг Олий ҳарбий Қўмондонлиги ўша вақтда вермакт сабабли ҳарбий тезкор суръатда бўлиб ўтган принципиал ўзгаришларни тўлиқ тушуниб етмаган ва баҳолай олмаган эди. 1940 йил 23-30 декбргача бўлиб ўтган РККАнинг олий Раҳбарияти мажлисида СССР мудофаа халқ комиссари С.К.Тимошенконинг билдириши бунинг исботи бўла олади.

«Европадаги уруш тажрибаси стратегик ижод маъносида ҳеч қандай Янги нарса бермаяпти»¹.

Кейинчалик Молотов қизиқ бир фикрни эътироф этди.

---

¹ Кегель Г.В. В.Бурлх нашего века М. 1987; Розанов Г.Л. Сталин-Гитлер.-С68

«Биз уруш томон ортида эмас, остонасида эканини, бизнинг Германиядан заиф лигимизни ва бизга чекинишга тўғри келишини билардик. ҳамма гап шундаки, қаергача чекинишга тўғри келади. Смоленскгачами? Ёки Москвагачами? Буни биз урушдан олдин муҳокама қилган Эдик». Лекин Молотовнинг бу гапларини ҳужжатлар исботи тарихчилар томонидан ҳозиргача топилмаган»³.

Сталин ҳақиқатдан ҳам Германияда яқинлашиб келаётган урушидан қўрқарди. У ҳар қандай воситалар билан унинг бошланишини чўзишга ҳаракат қиларди. 1940-1941 йилларда СССРнинг Германияга нефть, буғдой ва хом Аше етказиб беришда ҳам маълум маънода шу мақсад кўзланган эди. Лекин бу билан Сталин душманини потенциални мустаҳкамлаб, унинг Шарқда юришини тайёргарлигига ёрдам берарди.

Ишнинг амалий аҳамияти: Совет иттифоқини узоқни кўролмайдиган ташқи сиёсати ва дипломатияси натижасида ва у ташқи сиёсатдан изоляцияланиб қолди. У Буюк Британия ва АҚШ каби иттифокдошлардан ажралиб қолди. Бу йирик стратегик хато эди. Молотов Берлиндан Гитлернинг Америка ва Англияни изоляциялаш таклифига розилик берди. Молотовнинг бу позицияси, унинг айтишича:

«Нафақат ўзининг балки Совет ҳукуматининг ва шахсан И.В.Сталиннинг нуқтаи назарини акс этар эди».

Шу билан бирга 1940 йил июннинг охирида Франция таслим бўлгандан сўнг Черчилль Сталинга ёзган расмий хатида «Германия бизнинг душманимиз бўлган дақиқадан бошлаб у сизнинг дўстингиз бўлиб қолди», - деб ёзган эди 1940 йил 1 июлдан Британия элчиси С.Крикпснинг Сталин билан суҳбати натижаси бўлди. Шу суҳбатдан кейин Молотов ҳаттоки Москвани вақтинчалик тарк этиш фикрини Британия элчиси қабул қилиб қолди. Америка элчиси Л.Штейнгард ҳам ҳуди шу аҳволда эди. Берлиндагиларнинг кўнгли тўқ эди. Гитлер Совет иттифоқининг Англия ва

АҚШ Билан ҳар қандай яқинлашувдан жуда ҳам кўрқар эди. Уни учун энг муҳими СССРни Буюк Британияга қарши урушга тортиш эди.

Молотовнинг Германиядан қайтганидан ўн кун ўтгандан сўнг Совет ҳукумати тўрт давлат пакти масаласи бўйича ўз позициясининг баён қилди. 25 ноябрь Кремлда Молотов Шуленбергга қуйидаги шартлар асосида СССРнинг сиёсий ҳамкорлик ва иқтисодий ўзаро ёрдам ҳақидаги тўрт давлат пакти лойиҳасини қабул қилишга тайёргарлигини айтди.

Немис қўшинлари Финляндиядан олиб чиқиб кетилади, Совет иттифоқи ва Болгария ўртасидаги ўзаро ёрдам ҳақида пакт тузилади, СССРнинг Батуми ва Бакудан жанубга форс кўрфази йўналишидаги ҳудудий интилишини тан олиш Бастбор ва Дарданель районларида СССРга денгиз ва қуруқлик базаларни бериш, Япония шимолий Сакалиндаги кўмир ва нефть конвенциялардан воз кечишди, бу таклифларнинг ҳаммаси тўртлик пактига қўшишга бешта махфий протокол кўринишида расмийлаштириш кўзда тутилган эди.

Совет ҳукумати олдинга сураётган шартлар Германиянинг Ғарбий Европадаги қўлларини ечар эди. Улар Гитлер Болқонда ва Шимолий Европада тўсиқлар яратишса ҳам унга эркин ҳаракат қилиш ва муросани кидириш имкониятини берарди.

Москвада интиқлик билан жавоб кутишарди. Вақт ўтиб борар, Гитлер ҳукумати эса жим эди. Германиядан жавоб келмади. Гитлер ва унинг дипломатияси ҳаракатларининг ва Молотов миссиясига қизиқишнинг бунчалик тез йўқолишига сабаби нима?

Албатта улар жуда кўп эди. Лекин бизнинг назаримизда энг асосий сабаб, Рейксканцларнинг Совет иттифоқига қарши уруш бошлаш қарори эди. 1940 йил 31 июлда Гитлер Олий Генералитетга кўзда тутилаётган ҳарбий компания ҳақида расман хабар қилди. Шу кун қуруқлик қўшинлари бош

қўмондонлиги генштаби бошлиғи генерал Ф.Болдер кундалигига қўйидагиларни ёзди:

«Бошланиш (ҳарбий компаниянинг) 1941 йил май бутун операциянинг давом этиши 5-май Генштаб СССРга қарши уруш олиб боришни стратегик режасини тезда ишлаб чиқишга киришди. Режалашган ишнинг асосига Совет қурулнинг кучларини Яшин тезлигида яқсон қилиш талаби қўйилган эди.

1940 йил 18 августда армиянинг штаб бошлиғи Генерал Э.Маркс ва Москвадаги Герман ҳарбий генерал Э.Кестринг операциясининг умумий мулоҳазаларини топширишди. 5 августда Гольдерга Москва ва Киев йўналишида зарба беришни кўзда тутилган «Фриц» тезкор стратегик режаси тақдим этилди. 17 сентябрда қуруқлик қўшинлари генштаби бошли-ининг биринчи ўринбосари генерал Ф.Паулюс қўшинларининг стратегик йўналтириш ва ҳаракат қилишнинг асосини ишлаб чиқди. СССРга қарши агрессия режалари қуруқлик қўшинлари тезкор Раҳбариятида генерал А.Йодил бошчилигида қайта ишланарди. Ноябрь декабрь ойларида генерал штаб Т-28 директива лойиҳасига асосан штаб машқларини ўтказди. Гитлер шундай деди: « Россия Европадаги бош муаммодир. У билан ҳисоб-китоб қилиш керак».

5 декабрда Гальберг унга режалаштирилаётган ҳарбий компаниясининг асосини баён қилди.

«Операциянинг мақсади Россиянинг тирик кучини йўқ қилиш. Бунинг учун 130-140 та дивизия керак 1940 йил 18 декабрда Гитлер Германияси қурулли кучлари бош қўмондонлигининг № 21 директивасини имзолади ва унга «Барбаросса» кад номини берди».

1940 йил 12 ноябрда Молотовнинг Берлинга келган кунда Гитлер ОКВ № 18 директивасини имзолади, унда шундай дейилганди:

«Россиянинг яқин вақтлардаги позициясини аниқлаш мақсадидаги сиёсий музокаралар бошланди. Бу музокаралар қандай натижа беришидан

қатъий назар, жанубга нисбатан ҳамма нарсани тайёрлашда давом этилсин. Бу ҳақда олдин оғзаки буйруқ берилган. Бу ҳолат содир бўлаётган воқеалардан ажратиб, тушиниш ва баҳолашнинг иложи бўлмаган совет Герман музокараларининг йўналишини ва таркибини аниқлашга ёрдам беради». 20 ноябрда Венгрия уч давлат ўртасидаги пактда қўшилди. Уч кундан кейин Руминия ҳам қўшилди. Словакия ҳам ўшаларнинг орқасидан эргашди. Совет ҳукумати Болгарияга ўзаро ёрдам ҳақидаги пактга таклиф қилганда София уни рад этиб, тезда уч давлат ўртасидаги пактга қўшилди. Бу муҳим асосий ва ҳарбий воқеалар нуқтаи-назаридан, Молотовнинг миссияси қандай кўриб чиқишимиз, изоҳлашимиз ва баҳолашимиз келиб чиқади. Германия ташқи ишлар министрлигининг 1939-1941 йиллардаги совет-герман муносабатлари ҳақидаги, шунингдек, Молотовнинг Берлинга ташрифига оид ҳужжатлари дастлаб АҚШда немис ва инглиз тилларида Чоп этилди. Бу мавзуга оид бир қатор ҳужжатлар ГФРда чоп этилган. 1939-1941 йиллардаги совет-герман муносабатлари тарихи бўйича немис материаллари тўпламлари рус тилига ўтирилган ва Чоп этилган.

Мавзунинг предмети ва объекти:Россия Федерацияси Президенти архивида (РФПА) сақланаётган Молотовнинг Берлинга ташрифи ҳақидаги совет ҳужжатлари ҳозирги вақтгача изланувчиларга берилмайди. Улар журналларда биринчи бор босилмоқда. Энди ўқувчилар икки томон ёзмаларни таққослаб, текстларнинг алоҳида жойлардаги номуносибликларни ҳужжатларнинг турли ноаниқларини ажратиш имкониятига эга бўлишади. Асл нусха ортографияси сақлаб қолинган. Бунинг ҳаммаси шубҳасиз ҳақиқатни ўрнатиш учун муҳимдир. Шунингдек, 1940 йил 12-14 ноябрда Берлинда бўлган суҳбатларни Битирув Малакавий иши сифатида танлаб, унинг мазмуни ва моҳиятини китобларга етказиш ҳам шарафлидир.

БМИнинг тузилиши:Кириш, адабиётлар таҳлили, 2 боб, 4 параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлардан иборат.

II. Адабиётлар таҳлили

БМ ишини ёзишда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари, тарихий манбалар Энг янги тарихнинг долзарб масалаларига бағишлаб ёзилган кўплаб монография, дарслик, ўқув қўлланма ва тадқиқот ишлари методологик асос бўлиб хизмат қилди. Жумладан, Президент И.А.Каримовнинг 1997 йилда чоп этилган “Ўзбекистон XXI бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”, 2011 йилда нашр қилинган “Ўзбекистон мустақиликка эришиш оstonасида” китоблари, 13 томлиқ “Бутун жаҳон тарихи (м: 1965, 1977, 1979, 1983 й)” нинг 10, 11, 12, 13-томлари, 12 томлиқ “Иккинчи жаҳон уруши тарихи” (М: 1974-1980) и, Питер Кальвокорёссининг 2 томлиқ “1945 йилдан кейин дунё сиёсати (М: 2000)” китоби, Ҳ.Кичклов, М.Файзуллаеваларнинг “Энг янги тарих (1945-2010)” ўқув қўлланмаси (2011 й), З.Р.Нуриддинов, Ҳ.Кичкиловларнинг “Энг янги тарих (1989-2008)” ўқув қўлланмаси (2010 й) айрим олинган мамлакатларнинг тарихига бағишлаб ёзилган монографиялар¹ ва Новая и новейшая история”, “Вопросы истории”, “Международная жизнь”, “Евразия”, “Азия и Африка сегодня”, “Жамият ва бошқарув” журналиридан, “Новое время”, “Правда”, “Халқ сўзи”, “Ўзбекистон овози”, “XXI аср”, “Жамият”, “Ҳамкор” ва бошқа газеталардан фойдаланилди. Айниқса, Э.З.Нуриддинов ва Ҳ.Кичкиловларнинг “Энг янги тарих (1989-2008)” ва Ҳ.Кичкилов ва М.Файзуллаеваларнинг “Энг янги тарих (1945-2010)” ўқув қўлланмаларида мавзуга оид материаллар атрофлича берилганлигини ва БМ ишини ёзишда қимматли манба бўлди.

---

¹ История Франции в 3-х томах, М. 1972-1973 гг.; История ФРГ в 3-х томах, М. 1972-1973 гг.; История Италии в 3-х томах, М. 1970-1971 гг.; Кривогуз И.М. Истоки кризиса СССР. М. 1998; Автарханов А. Империя Кремля. Вильнюс, 1990; История Англии в 3-х томах, М. 1972-1973 гг.; Геллер М. Россия на распутье (1990-1995) М, 1996; Чешко Распад Советского Союза. –М. 2000; История США в 4-х томах. М. 1980-1987 гг.; Новейшая история стран Европы и Америки XX век. Часть 2,3, М. 2001.

I-боб В.М.Молотовнинг 1940 йил ноябрда Берлинга ташрифи.

1.1 В.М.Молотовнинг 12 ноябрда Риббентроп ва Гитлер билан олиб борган мулоқотлари.

1940 йил 12 ноябрдаги халқ комиссарлари кенгашнинг раиси ва ташқи ишлар халқ комиссари ўринбосари В.М.Молотовнинг Германия ташқи ишлар министри Риббентроп ва Гитлер билан Берлинда бўлиб ўтган суҳбатларидан кўчирма.

Риббентроп ўтган йили Москвада икки марта бўлганидан сўнг кўп воқеалар бўлиб ўтганини айтди. Ўшанда назарда тутилган суҳбатларни давом эттиришни ва Сталинга ёзган хатидагиларга қўшимча қилиш истагини билдирди, яъни Европадаги нарсаларининг умумий жойлашувига ва совет-герман муносабатларига Герман ҳукуматининг фикрлари ҳақида. Бугун Гитлер Молотовни қабул қилади ва шунинг учун у Гитлер нималарни гапирди ҳамда олдиндан билдиришни ҳоҳламайди. Лекин асосий масалалар бўйича умумий хусусиятларни ҳозир олдиндан келишиб оламиз, фойдали бўлади.

У бугун ва эртага бизнинг суҳбатимизни чуқурлаштириш имкониятига эга бўладиган Гитлерга суҳбатимиз ҳақида ҳисобот беради. У бу ташриф СССР ва Германия ўртасидаги муносабатларга фойда келтиришга ишонч билдиради Молотов Риббентропнинг И.В.Сталинга берган хати билан танишлигини ва унинг мазмунини яхши эслашини айтди. Унда кузги учрашувдан кейинги воқеаларга умумий шарҳ берилган. Табиийки, Риббентроп ва рейхсканцлер хатдаги таклифга қўшимча равишда «менга Герман ҳукуматининг ҳозирги халқаро ҳолатга ва айниқса совет-герман муносабатларига қарашлари билан танишиш имкониятини беради ва кейин бу масалалар бўйича фикр алмашамиз». Молотов ҳам бу совет-герман муносабатларига қарашлари билан муносабатлари иши учун фойдали бўлишини айтди.

Риббентроп ҳарбий ҳолатдан бошлашини айтди. Бизнинг фикримизча дейди у, Германия урушда қилди... Унинг ўйлашича, дунёдаги ҳар бир давлат Германия ғалабалари натижасида вужудга келган. ҳолатларини ўзгартиришга қодир эмас.

Унинг таъкидлашича, ҳозир Британия империясининг мағлубиятининг бошланиш даври ҳукм сурмоқда. Англия яксон бўлди ва бунини ўзи қачон тан олиши эди, вақт масаласи, Англияда аҳвол оғир ва янада ёмонлашиб бормоқда. Халқ орасида тушкунликка тушиш белгилари билинмоқда. Англия ўзининг ма-лубиятини мумкин қадар тезроқ тан олса биз хурсанд бўлардик, чунки биз одамларнинг ҳаётини қурбон қилишини хоҳламаймиз. Агар бу нарсаси юз берса, сўзсиз баҳорда юз беради. Биз Англияга ҳаводан ҳужум қилишни давом эттирамиз. Биз охириги вақтларда олдин сув ости кемаларининг етишмаслигидан ҳаракатларини активлаштирамиз. ҳозир сув ости кемаларимизнинг миқдори кўпайди. Бизнинг фикримизча Англиянинг бир ўзи бунчадан беролмайди. Англия ягона АҚШнинг ёрдамига умид қилмоқда. АҚШ нинг ҳуқуқликдан урушга кўшилиши Германия учун аҳамиятга эга эмас. Италия ва Германия континентга бирорта ҳам англосакска киришга йўл қўймайди. Америка флотининг ёрдами шубҳасизда Англия АҚШдан самолётлар ва бошқа ҳарбий материалларни олишга умид қилаяпти. Уларнинг қанча қисми етиб келади. Риббентроп билмайди, лекин уни ўйлашича, бизнинг сув ости флотимизнинг ҳаракатлари натижасида жуда кам қисми етиб келади. АҚШнинг Англияга кейинги ёрдами жуда ҳам ишонарсиз. Шунинг учун Америка урушига кирадими ёки йўқми бизга барибир. Риббентроп асосий муносабатларда фюрернинг сўзларини олдиндан такрорлайдиган гапларини айтгиси келмади. Сиёсий аҳвол шундай Эдики, Германия Франция устидан ғалаба қилгандан кейин ката ролни қўлга киритди. ҳар ҳолда бутун уруш мобайнидаги бизнинг талафотларимиз, улар ҳақида афсусланишга тўғри келса ҳам, ҳеч қандай

аҳамиятга эга эмас. Германия Франция устидан ғалабаасидан сўнг жуда кўп дивизияга эга. ҳаво флоти мустаҳкамланмоқда, чунки биз ресурсларни бутун Европадан олиш имкониятига эгамиз. Сув ости флоти ҳам ўсиб борапти. Шундай қилиб, АҚШнинг аралашуви ва Англиянинг ҳар қандай ҳаракатлари олдиндан муваффақиятга мавзумдир. Англия ўзининг ҳамма имкониятларини амалга оширдими йўқми унинг номаълум, лекин Черчель каби сиёсий ва ҳарбий делетактлар Раҳбарлик қилаётган Англияда тартибсизлик ҳукм сурмоқда. Бизга қуйидаги ҳолат маълум. Марказ ҳарбий муносабатларда ҳам, асосий муносабатларда ҳам Европанинг ката қисми устидан ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўтказмоқда. Урушда мағлубиятга учраган ва унинг харажатларини тўлаш мажбур бўлган францияга бошқа ҳеч қачон Англияни қўллаб-қувватламаслик талаби қўйилган. Аксинча ҳатто Франция ва Африкадаги Дон-Кихот Де-Ганча қарши урушга киради. Биз урушда қандай енгиш ҳақида бошқа ўйламаймиз. Биз ғалаба қилган урушни қандай қилиб тезроқ, муваффақиятли тугаллаш ҳақида ўйлаймиз. Германиянинг мумкин қадар тезроқ урушини тугатиб қолишини, бизни урушни кенгайшига қаршилиқ қиладиган ва тинчликни ҳоҳлайдиган дўстларни қидиришга чақирди. Риббентроп бир қатор давлатлар уч давлат ўртасидаги пакт ғоялари бирликларини эълон қилишганини айтди. Риббентропнинг айтишича учлик пакти ҳақидаги музокараларининг бошида ССР манфаатларига тегинмасликда келиб чиқарилган. Бу фикр таклиф этилганди. Япония ва Италия ҳам бунга ёқлаб чиқишган, бу айниқса ҳозир АҚШ урушига қўшилмоқчи бўлаётган бир пайтда Японияга муносабатларига боғлиқ. Шунинг учун учлик пактида аввал биринчи қилишмоқчи бўлган ва ундан олдин ҳам Германиянинг ташқи сиёсий концепциясидан келиб чиқиб, СССРнинг Япония билан дўстона муносабатлари СССР ва Германия орасидаги дўстона муносабатлари билан мос тушади деган нуқтаи-назарни ҳимоя қилганди. Риббентроп ўзининг

Москвада ташрифида Германия совет-япон муносабатларининг яхшиланишига ҳайрихоҳлик билдириши ҳақида Сталинга айтган гапини эслашни сўрайди. У ўшанда Сталинни шундай тушундики, гўёки Германиянинг бу муносабатларида халифлиги яхши бўларди. У буни амалга оширди ва таъкидлашича, бу иш айрим меваларини берди.

Нафақат Москвага келганида балки охириги 7-8 йил мобайнида ҳам шундай манфаатлар доирасини белгилаб олиш мумкин. Унинг фикрича, Япониянинг ҳудудий сиёсати шимолга эмас, балки жанубга йўналтирилган бўлиши керак. У шундай бўлиши учун (жанубга) мумкин бўлган ҳамма нарсани қилди. У буни бошқа сабабларга кўра, ҳам қилди, яъни эртами-кечми Англия Германия билан урушади, деган фикрдан келиб чиқиб, японларга бусиёсатни олиб боришни маслаҳат бериб, ўзи ҳам уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлади. У ўйларди-ки, фюрер-Япония, Италия, СССР ва Германия ўртасида манфаатлари доирасининг кенг хислатлари ҳақида фикр алмашишларининг мақсадга мувофиқлиги ҳақида ўзининг принципи жиҳатидан мулоҳазаларини айтади. Риббентропнинг гапларига қараганда, улар бу масалани ўйлаб кўришиб, шу хулосага келишди-ки, бизнинг мамлакатларимиз эгаллаган географик ҳолат бўйича доно сиёсат юритишда экспанциясининг табиий йўналиши жанубга қараган Германия собиқ арман колониялари –Ғарбий ва Жанубий Африкага ўз даъвосига эга, яъни бу ҳам жанубда Италия Шимолий ва Шимолий –Шарқий Африкага даъвогар. Унинг фикрича, СССРнинг табиий интилиш ҳам жанубга йўналтирилган Океанга чиқишни ҳам СССР жанубда қўлга киритиши мумкин. Олдин фюрер билан тез-тез муҳокама қилган. Бу фикрларни ҳозир у Молотовга баён қилмоқчи эди. Биз йўлаймизки, дейди Риббентроп, ҳозир урушдан сўнг дунёда катта ўзгаришлар рўй берди. Сталиннинг айтишича, Англия энди жаҳонга ҳукмронлик қилиш ҳуқуқига эга эмас. Ва агар у шунга қарамай бу урушни бошлаган бўлса, унда бунинг учун жавоб беради. Биз ўйлаймиз-ки, дейди

Риббентроп, Англиянинг ерларида катта ўзгаришлар содир бўлади. Бизнинг фикримизча, ўтган йили бошлаган бизнинг янги муносабатларимиз натижасида биз Германия каби СССР ҳам яхши муваффақиятларга эришдик. СССР ғарбда ўз ревезиясини ўтказди ва унинг фикрича, Германиянинг Польша ва Франция устидан ғалабаси бунга катта ёрдам берди. Биз ўтмишда яхши ишлар қилдик ва яхши ишларни келажакда қилолмаймизми, деган савол қўяман. Унинг таъкидлашича, СССР форс кўрфази ва Араб денгизи йўналишидаги экспансия йўли билан Британия империяси ҳудудларини қайта тақсимлашдан фойда олиш мумкин. Бу билан боғлиқ иккинчи масала, дейди Риббентроп, бу Туркия масаласи.

Туркия Англия ва Франциянинг иттифокдоши эди. Франция кулади, Англия ишончсиз иттифокдан. Туркия Англияга нисбатан мажбуриятларини нейтралитет доирасидан чиқмайдиган ҳолатда олиб келди. Риббентроп шу масалалада Молотов билан СССРнинг Туркия ишларидаги қизиқишлари қандайлигини муҳокама қилинишини ҳал қилади. Урушнинг тезроқ тугаши Туркияга инглиз таъсири остидан чиқиши учун таъсир кўрсатиш мумкин бўларди. Бунинг иложи борми, йўқми у билмайди, лекин Италия, Германия, СССР ва Япониянинг асосий сиёсий концепциясини аниқлайётганда, балки Туркияга бу йўналишда таъсир қилиш имконияти топилиб қолар. У турклар билан бу масалалада гаплашган. Риббентропнинг гапига қараганда, у яқинда турк элчиси билан гаплашиб, унга агар Туркия абсолют нейтралитет йўқолишида сиёсат олиб борса, уларни қўллаб-қувватлаш ва турк ҳудудларига даъвоси йўқлигини айтган. Биз тўлиқ тушунамизки, дейди. Риббентроп, СССР –Монтре конвенцияси билан рози эмас. Биз ўшандан ҳам кўпроқ норозимиз. Монтре СССР билан унчалик ҳисоблашмади, Германиядан эса умуман учрашмайди. Менимча, Монтре конвенцияси Дунай комиссияси сингари йўқотилиш керак ва унинг ўрнига энг манфаатдор

давлатлар биринчи навбатда СССР, Туркия, Италия ва Германиялар келишса ҳам бўладиган бошқа ҳеч қандай янги нарса тузилмаслиги керак.

Германия Совет Иттифоқи ва бошқа Қора денгиз давлатларга қараганда устунроқ ҳуқуқ берилиши керак деган жуда ҳам маъқул таклиф қиляпти. Бошқа давлатларнинг СССР ва бошқа Қора денгиз давлатлари билан тенг ҳуқуққа эга бўлиши ўта кетган бемаъниликдир. Шунинг учун янги келишув яратиш керак. Янги келишувда СССР га алоҳида ҳуқуқ бериш керак. Мақсад шуки, СССР қўлтиқ орқали Ўрта Ер денгизига чиқиш имконини топсин.

Мен бу ҳақда итальянлар билан гаплашиб, уларнинг тўлиқ тушунишганини кўрдим. Масала шундан иборатки, СССР, Италия, Германия шундай сиёсат олиб бориши керакки, биринчидан, Туркияни унинг мажбуриятларидан Шарқда айтишганидек, “ўз-ўзини” сақлаган ҳолда, яъни обрўини сақлаган ҳолда олиб чиқиб, ва Туркия урушнинг кенгайишини ҳохламайдиган давлатлар гуруҳининг иштирокчиси бўлиб қолсин; иккинчидан, бу Туркия томонидан Монтре конвенциясини бекор қилишга ва Совет Иттифоқи, Италия, Германия манфаатларига мос тушадиган, СССР учун алоҳида ҳуқуқларга эга тартиботни яратишга олиб келсин.

Шундан сўнг Риббентроп совет-герман муносабатларини чуқурлаштириш ҳақида фикрлар айтмоқчи эканини айтди. Уч давлат яъни Германия, Италия ва Япония СССР билан келишувга келишиши ва СССРнинг урушнинг кейинчи кенгайишига қарши ҳаракатга қўшилишни акс этадиган битим формалари ҳақида ўйлаб кўриш керак. Бнга яна ҳамкорлик ва ўзаро манфаатларга ҳурмат ҳақидаги бир нечта пунктларининг қўйилиши мумкин. Бу борада, дейди Риббентроп, агар у айтган фикрлар амалга оширилиши мумкин бўлганда, бу масалаларини ечиш учун у Москвага боради. Ҳамма шунга интиляптики, бир томондан Германия, Италия ва Япония ўртасидаги муносабатларга, бошқа томондан СССР билан

муносабатларига аниқлик киритиш керак. У шуни ҳам қўшимча қилдики, у айтган фикрларини фюрернинг ўзи аниқлаштириб олди. У Молтовдан фюрер билан муҳокамада ўртага қўйиладиган масалалар бўйича ўз фикрини айтишни сўради. Риббентропнинг айтишича, яқинда у Хитой элчиси билан суҳбатлашган. Бу суҳбат ҳақида ундан ҳеч ким сўрамаганди, лекин унга маълумки, японлар бу суҳбатга қарши эмас, чунки бу урушнинг кенгайишига қарши бизнинг ишларимиз бўйича, уни бартараф қилиш бўйича бораяпти. Англия ва Чан-Кай-Ши (Хитойдаги ғалаён ҳукуматининг бошлиғи) ўртасида келишиш йўллари йўқликан, деб ўйлайди. Бунда у воситачиликни таклиф қилмаганди. Германия ва Хитой ўртасидаги дўстона муносабатларини эътиборга олиб, бу ҳақда Хитойга хабар қилмоқчи бўлди. У шундай хабарларга эгаки, Хитой томони ҳам, Япон томони ҳам келишув йўлларини топишга бир неча бор урунишди. Бу хабарлар тўғрими –у билмайди. Лекин мурасага келиш икки халқ учун ҳам манфаатлидир. Риббентропнинг айтишича, бу фикрларини Хитой элчиси етказган.

Молотов Гитлер билан бугун суҳбатни назарда тутиб, Риббентроп айтган мулаҳазалар бўйича фикр алмашиш мақсадга мувофиқдир. Улар кўпгина давлатларни қизиқтирадиган катта масалаларга боғлиқ Молотов Риббентропнинг сўзларидан унинг уч давлат ўртасидаги пактга катта аҳамият бераётганини тушунди. Бу шундайсига ҳам тушунарли. Лекин аниқки, Молотов бу пактни тайёрлашда иштирок этмаган давлат вакили сифатида бу масала бўйича бир қатор тушунчалар олиш талабига эга. Учлик пакти Европа ва Буюк Шарқий-Осиё кенглигидаги янги тузум ҳақида гапиради, энг аввал бу таъсир доираларининг чегараларини билиш мақсадга мувофиқдир.

“Буюк Шарқий –Осиё кенглиги” тушунчасига келса –у номаълум тушунча, айниқса пактни тайёрлашда иштирок этмагани учун Молотовнинг айтишича, унда аниқлашни ҳоҳайдиган СССР ва Германия муносабатларига

таалукли бошқа саволлар ҳам бор СССР бошқа давлатлар билан иштирок этиш мумкин бўлган у ёки бу акциялар ҳақидаги таклифларга келсак, буни хатларга умумий кўринишда келишолганидек олдин шу ерда келишилганидек, кейин Москвада муҳокама қилиш керак. Бу менинг олдиндан огоҳлантриш, дейди. Молотов Риббентроп “Буюк Шарқий Осиё кенглиги” мен учун ҳам янги тушунча. Мен бу билан пакт туғилишининг қисқа даврида танишиб чикдим. Риббентропнинг фикрича, “Буюк Шарқий Осиё кенглиги” тушунчаси СССР нинг ҳаёт учун муҳим манфаатлари доираси билан ҳеч қандай умумий нарсага муҳтож эмас. Риббентропнинг гапича, уч давлат ўртасидаги пактга СССР га қарши йўналтирилган ҳеч нарса бўлмаслиги керак.

Молотов, иш Риббентропнинг хатида айтилганидек, юораётган эди, узок муддатли манфаатлар доирасининг чегараларини белгилаш айрим аниқликлар киритишини талаб қилади. Шунинг учун у Риббентропдан алоҳида мамлакатлар ўртасидаги манфаатлар доирасини белгилаш ҳақидаги пакт авторларининг, ҳеч бўлмаганда Германия ҳукуматининг фикрини аниқроқ кўринишда баён қилишини сўрайди.

СССР манфаатлари доирасига келсак, эса, табиийки, Молотов бу масалага алоҳида эътибор қаратишни хоҳларди. Совет ҳукуматининг фикрича, дейди. Молотов, 1938 йил СССР ва Германия ўртасидаги манфаатлари доирасининг ўрнатилиши маълум бир босқичга таалукли эди. Ўтган йили қабул қилинган бу белгиланишлар 1939-40 йиллардаги воқеалар натижасида тугатилган. Финландия ҳақидаги масала бундай мустасно. Бу масала тўлиқ ечилмаган ва ва Молотов Берлиндаги суҳбатларда бунга яна қайтади. Лекин Риббентроп манфаатлар доирасини узок муддатга белгилаш ҳақидаги масалани олдинга сураётган экан ва бу вақт давомида муҳим учлик пакти назарда тутилаётган экан, унда Молотов олдиндан учлик пактининг

хусусиятлари, истиқболи ва аҳамияти ҳақидаги керакли тушунчаларни министрлар олдиндан олишни ҳохларди.

Шу билан Риббентроп билан бўлган суҳбат тугади”.

В.Павлов ёзиб олди.

Ҳужжатнинг биринчи бетида йўл билан қуйидагича эслатма ёзиб қўйилган: -“Молотовнинг берилган ёзма билан танишиб чиққани ҳақида хабар йўқ”.

Халқ комиссарлари советининг раиси ва ташқи ишлар комиссиари ўринбосари В.М.Молотовнинг рейхсканцлер Гитлер билан суҳбатидан кўчирма.

Берлин. 12.XI. 1940 йил

Гитлерни бу учрашув ҳақида сўрашга мажбур этганлар, қуйидагилардан иборат эди:

-Келажакдаги ривожланган йўналишини аниқлаш жуда ҳам қийин. Келажакдаги келишмовчиликлар масаласи сиёсий ҳайётда ҳам ҳал қилувчи ҳисобланган алоҳида ҳолатларга боғлиқ.

Шунга қарамай, агар бўлиши мумкин бўлган ва инсон ақли доирасида бўлса имзо ва келишмовчиликларни бартараф қилиш учун у миллатнинг узок муддатли келажagini аниқлашга уриниб кўришни хоҳлайди. Унинг фикрича, иккита асосий миллат бошига катта обрўга эга ва бир қанча олдинни кўзлаб қарор қабул қила оладиган одамлар турганда айниқса муҳим. Бу ҳозирги вақтда Россия ва Германияга тегишли гап, яъни икки миллат ҳақида бораяпти. Агар улар дан бири бошқасига унинг яшаши учун муҳим бўлган маълум ҳаётий манфаатларини таъминлаш кераклигини тушунса бу икки миллат ўртасида зиддиятлар бўлмаслиги керак. Унинг ишончи комилки, икки мамлакатда ҳам ҳозир урушни хоҳламайдиган ва ички курашлар учун тинчлик зарур бўлган тизим ҳукм сурмоқда. Шунинг учун икки томонлама, айниқса, иқтисодий манфаатларни ҳал қилишда шундай ечим топиш

керакки, ҳозирги раҳбарларнинг ҳаёт даврида ўз кучида қолиб, келажакда тинч ҳамкорликдаги иши таъминлансин. Молотов рейхсканцлернинг бу гапларга хайрихоҳлик билдиради.

Гитлер икки халқ ва давлат ўртасидаги узоқ муддатли муносабатлар равнақи ўрнатиш қийинчилигини такрорлайдию, лекин унинг фикрича, давлатларнинг айрим умумий нуқтаи-назарларини ўрнатиш мумкин. Унда зиддиятларни бартараф қилиш муносабатларида дадиллик берадиган халқлар ва давлатларнинг йўналишини ишлаб чиқиш мумкин бўлади. Ҳозирги суҳбат бўлаётган вазият шундай пакт билан белгиланганки, Германия ҳозирги вақтда урушда қатнашяпти, Совет иттифоқи эса йўқ. Шунинг учун бизнинг ҳамма тадбирларимиз қандайдир даражада шу уруш таъсири остидадир. Бу урушдан кейин нафақат Германия, балки Россия ҳам катта муваффақиятларга эга бўлади.

Агар ҳозир икки давлат бу йилдаги ҳамкорликдаги ишларимиз натижаларини ақл билан текшириб чиқса, унда улар икки томон ҳам фойда олганлигига ишонч ҳосил қилишади. Балки ҳар бир мамлакат ўзи ҳоҳлаган юз фоизга эришолмагандир, лекин сиёсий ҳаётда йигирма беш фоизга ҳам қаноат қилишга тўғри келади. Балки келажакда ҳам ҳамма ниятлар амалга ошмас, лекин унинг ишончи комилки, агар бу икки халқ ҳам корликда ҳаракат қилишса, катта муваффақиятларга эришиши мумкин. Агарда улар бир-бирига қарши ишласа унда кимдир учинчи киши бундан ютиб кетади. Молотов бу билдиришни тўғри деб ҳисоблаб, бунинг ҳаммасини тарих исботлагинини таъкидлайди”¹.

Гитлер ҳозир бу масала асосан аниқланган бир пайтда Германия ва Россиянинг келажакдаги муносабатларини соғлом ақл билан текшириб чиқиш керак. Ҳозир аҳвол шундайки, Англия, контлектгекда бошқа қиличга эга эмас. Уруш қуруқликда олиб борилмаяпти ва фақат қисман ҳарбий ва

---

¹ Кичкилов Ҳ.Энг янги тарих.2010. Т. –Б 65.

денгиз кучларини талаб қилаяпти. Молотовнинг ўзи Германиядаги вайронагарчиликлар ҳақидаги хабарлар ҳақиқатга тўғри келмаслигига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Англия билан урушда бирданига тўқсон тўққиз пунктда ғалаба қилинган ва агар атмосфера шароитлари бўлмаганда. Англия бир куни бўлган бўларди. Атмосфера шароитлари яхшиланиши билан ҳаммаси тугайди. Ҳозир унинг вазифалари уруш охирига фақат ҳарбий тайёргарлик, балки бу тугашда ва ундан кейин аҳамиятга эга бўладиган сиёсий шартлар ва ўзаро муносабатларини аниқлаш ҳамдир. Шу муносабатда Россия билан ўзаро муносабатларини аниқлаш ҳамдир, бошқатдан текшириб кўриш мақсадга мувофиқдир, бундан ташқари салбий эмас, ижобий маънода уларни узоқ муддатга яратиш керак. Бу масалада Гитлер қуйидагиларни баён қилади:

1. Ҳеч қандай ҳарбий ёрдам сўрамайди –Германия бунга муҳтож эмас.
2. Шу нарса аниқки, урушнинг бундай катта кенгайиши сабабли улар (немислар) Германияни ва сиёсий, на иқтисодий томондан қизиқтирадиган, лекин мудофаа учун зарур бўлган ҳудудларга киришга мажбур бўлишди.
3. Германияга хат учун зарур бўлган, айниқса, фақат ҳозир уруш пайти аҳамияти аниқланган маълум талаблар мавжуд. Булар ҳам ашённинг маълум турлари, уларнинг захиралари ва улар билан боғлиқ районлар.

Балки Молотовда ўзининг вақтида Сталин билан ўрнатилган манфаатлар доиралари ҳақидаги нуқтаи-назарда у ёки бу ҳолатда чекиниш мумкин деган фикрлар бўлиши мумкин. Бу чекинишлар Польшага қаратилган Герман, Рус операцияси давомида юзага келди. У “Гитлер” русманфаатларини хотиржам муҳокама қилаётганини бошқа мамлакатларнинг, масалан, Литванинг талаблари билан ҳисоблашиши маъқуллигини билдирадиган бир қатор ҳолатларини кўрди. Литва хўжалик нуқтаи–назаридан Германия учун генерал–губернаторлигига “Польшага

қараганда муҳимроқдир. Сиёсий нуқтаи-назаридан у совет томонининг СССР билан Германия ўртасидаги ҳамма областларни ривожланиши сиёсий тангликка олиб келадиган руҳий интилишлардан тозалаш ҳоҳишини тушунарди.

Жанубий Тиролга нисбатан ҳам у худди шундай қилди. Италия ва Германич ўртасидаги юзага келиши мумкин деган низони бартараф қилиш учун жанубий Тиролдан немисларни чиқариб юборди, бу вақт давомида шундай вазиятлар юзага келадик, бундай вазиятларни ўтган йилнинг август, сентябрь ойларида олдини олишнинг иложи бўлмагандир. Биринчи навбатда Германиянинг ҳам Россиянинг ҳам ривожланиши қайси йўналишда кетаётганлигини аниқлаш керак. Бунда гап Германия ҳақида кетаётган экан, у қуйидагиларни баён қилишни ҳоҳлади.

Германия ҳудудларга муҳтож эди, лекин уруш натижасида у юз йилдан ҳам ортиқ даврига ҳудуд билан таъминланди. Германия номанал қўшинларга керак ва у бизларни Марказий Африкадан олади яъни СССР билан манфаатдор юўлмаган вилоятлардан, шунингдек, маълум хом ашё керак. Бу талабларнинг қондирилиши ҳеч қандай ҳолатда рус манфаатларига ҳалокат бермайди. Шунинг учун Россиянинг келажакдаги ривожланиши Герман манфаатларига ҳеч бир зарарсиз тасаввур қилиш мумкин. Молотовнинг ўзи буларга розилигини билдириб, уларнинг фикрини тўғри деб ҳисоблайди. Гитлер агар келажакдаги районлашиш икки томонлама тан олинса, бу икки халқнинг манфаатларига мос бўлишини айтди. Бу нарсa балки кўп меҳнат ва асабнинг таранглашувини талаб қиладию, лекин келажакдаги икки халқ ҳам ривожланади, бутун дунё биладик, немис деган ном ҳеч қачон рус бўла олмайди. Рус эса немис, бизнинг вазифамиз бу тинч ривожланишини таъминлаш. Бу ҳақда гапирар эканмиз, олдиндан айтишкеракки, Германия Осиёда ҳеч қандай манфаатга эга эмас. Унга сабаб шуки, миллий муносабатлар ҳақидаги мулоҳазалар қуйидаги келажак Япония қўлида

қолади. Лекин бу ерда ҳам Гитлер совуқ фаҳм-фаросатдан четга чиққан кетмайди, балки Осиёда Европа давлатлари учун колониал мулклар имкониятларини йўққа чиқарадиган халқ кучлари туғилар. Гап Европа ҳақида бораётган экан, биз Германия ва Россияни, Италияни ўзаро муносабатларини уларнинг ҳар бирига очик денгизга чиқиш мақсадида кўриб чиқишимиз керак. Германия Шимолий денгиздан чиқиш имкониятига эга эмас ва фақат уруш натижасида унинг бир қисми олдида туради. Италия Ўрта Ер денгизида қамалиб келган. Россия эса агар узоқ бўлган шарқий портлар ҳақида гапирилмаганда, Гитлер тинч ҳолатни эмас, ҳарбий ҳолатни назарда тутаяпти. Ҳозир фақат уч давлат Англия, АҚШ ва Япония денгизга эркин чиқиш имкониятига эга. Россия фақат ички денгизларга эга. Чунки Болтиқ денгизини ҳамма вақт ички денгиз сифатида кўриб чиқиш керак. У бу катта давлатлар учун денгизга чиқиш қанчалик мумкинлиги ҳақидаги масалани ўртага қўйишини хоҳларди. Бундан ташқари бу давлатлар ўртасида низо чиқмаслиги керак. Бу ҳақда Гитлер бу уруш кейингисини туғдирмаслиги ва давлатларни ҳақиқий манфаатларига риоя қилиниши учун бошқа давлат фаоллари билан ҳам гаплашган. У буни маршалъ Пет Эн ва Ловонга ҳам айтган ва Германияни Англияга қарши урушга давом эттиришга, ҳалокат берадиган ҳеч нарсага йўл қўйиб бермаслигини таъкидлаган эди, лекин бу фақат вақтинчалик муаммодир.

Германиянинг Болтиқдаги сиёсий қизиқишлари маълум хом ашё билан таъминлашга асосланган, лекин бу ҳарбий нуқтаи-назардан ёқимсиз вазифа, чунки армия базадан минг километрдан қолдириш номаъқулдир. Лекин инглизларнинг Грецияда жойлашаётганлигига тоқат қилиб бўлмайди. Инглизларга қарши кураш зарураияти немисларни Норканчага олиб келди ва Мисрга олиб бориши мумкин. Бу номаъқулдир, чунки у анча олдин урушни тугатишни хоҳлаганди. Польшага юришдан кейин тинчликни таклиф қилганди. Унда Франция ва Англия осон сулҳ тузишарди, чунки улардан ҳеч

нарсa талаб қилинмаганди. Лекин қон қасосни туғдиради, ундан ташқари бор куч билан уруш олиб бориб кейин буни учун жавоб бермасликка йўл қўйиб бўлмайди. Бу буни французларга ҳам айтган эди ва бу ҳақда ўйлашяпти, лекин масала шундайки, айнан ким жавоб бериши керак Германия урушни тўхтатмоқчи эди. Чунки унинг янги областларини эгаллаш бўйича ишлари етарли эмас, чунки бундан ташқари иқтисодий нуқтаи-назаридан уруш фойдали эмас, чунки урушга кетаётган ҳаракатлар уруш натижасидан олинаётганлари билан қопланмаяпти. Улар сиёсий жиҳатдан қизиқтирмайдиган территорияларни эгаллашга мажбур бўлишганди. Ўзини ўзи ҳимоя қилиш принципи ҳар бир миллатни ўзининг ҳаёти манфаатларини ҳимоя қилишга мажбур қилади.

Кейинги вазият бу Америка муаммоси Гитлер бу ҳақда ҳозирги воқеаларга нисбатан гапирмаяпти. АҚШ соф империалистик сиёсат олиб борапти. АҚШ Англия учун курашмаяпти, балки уни меросини қўлга киритишга ҳаракат қилапти. Бу урушда АҚШ Англияга шунинг учун ёрдам бераяптики, ўзларига қурол яратиб, жаҳонда ўзлари интилаётган жойни эгаллашга ҳаракат қилишяпти. Унинг фикрича, умумий манфаатлари билан боғланган мамлакатларнинг бирдамлигини ўрнатиш яхши бўларди. Бу 1940 йилнинг эмас, 1970 йилнинг ёки 2000 йилнинг муаммоси Европадан ташқари Африка ҳам Европа давлатлари сингари кўриб чиқилиши муҳим яъни худди Америкалардек ўзига хос Макроэ докторияси яратиш керак.

Гитлернинг фикрича, энди колониал сиёсат ўзгариш керак, колониал территорияларнинг кўп квадрат километрни олишга интилмаслик керак. Ҳар бир мамлакат қанча колонияларни ўзлаштиришга кучи етса шунчасини олиш керак. Чунки ортиқча территориал сиёсий юк ҳисобланади. Шу нуқтаи – назардан Россия биринчи навбатда манфаатдор бўлган районлар мавжуд ва тасаввур қилиш мумкинки, бошқа ерларга муносабати бўйича бир хил қимматбаҳо бўлган ва ўз манфаатлари доирасини ўрнатадиган

давлатларнинг катта ҳаракатлари юзага келади. Бу жуда қийин вазифа лекин бу доираларни эгаллашдек қийин эмас, айниқса агар мақсадлар олдиндан келишилганда умуман мақсадга эришиш уни белгилашдан тенгрокдир. Бу ерда кенгрок нуқтаи-назардан келиб чиқиш керак.

Шуни таъкидлаш керакки, Шарқий масала билан осон бўлмади, лекин балки Россия билан ҳамма масалалар ҳал қилинмагандир. Лекин масалани очиқ қолдиришдан яхшироқ. Шундай бўлса ҳам, икки томоннинг талаблари қондирилмади, шунинг учун Россия музламайдиган портга эга бўлди. германия эса Шарқий Пруссия билан алоқа йўлини ва хом ашё базаси бўладиган кенгликни олди. Бошқа муносабатларида ҳам муваффақиятларга эришиш мумкин. Лекин шуни ҳисобга олиш керакки. Германия ҳозир уруш олиб бораяпти ва айрим территорияларни сиёсий аҳамиятга эга бўлмаса ҳам ўзида қолдириш керак¹.

Россия олдида турган муаммолар блар: Болқонга Қора денгиз деб сиёсий жиҳатдан Германия бу муаммоларга умуман қизиқмайди, лекин ўтган урушда Соломиндаги каби у ерларда инглизларнинг жойлашувида йўл қўйилмайди.

Лекин Гитлер шуни таъкидлайдики, уруш тугагандан сўнг немислар Руминияни тезда тарк этишади. Бу масалаларнинг ҳаммаси Риббентропнинг Москвадаги музокараларида ва бошқа дипломатик музокараларининг мавзусига айланиши керак. Бу ҳозир нима қилишимиз ҳақида гапириб, шуни таъкидламаслигимизнинг иложи йўқ. Россия бари бир Қора денгизда эркин чиқиш имконига эга бўлолмайди. Чунки Қора денгиздан кейин Ўрта ер денгизи келади. У ерда эса Италия бўлади.

Молотов рейхсканцлер халқаро аҳамиятга эга муҳим масалаларни олдига қўйди. Ҳозирча фақат умумий жиҳатдан фикр айтишни билдиради. Умумий таасуротлар шундайки, яъни у Гитлернинг билдиришининг

---

¹ Смирера М.И. Тайны Сталинской дипломатики. 1939-1941. М. 1992. –С 23

таржимасидан тушунганларининг ҳаммаси тўғри ва икки давлатнинг СССР ва Германиянинг манфаатларига мос келади. Германия ва СССР нинг қизиқишлари бир-бирига зид бўлмаслиги кераклиги ва бу давлатларни бошқараётган одамлар бу масалаларни тўғри тенг доираларда ечиша қодирликлари жуда ҳам тўғри. Гитлер ўртага қўйган масала давлатларга таалукли, аниқса, Германия, СССР, Италия, Япония шунингдек, Франция, Англия, АҚШ ва бошқа мамлакатларга, лекин ҳозир уларни бевосита совет-герман муносабатларини нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқиш мумкин.

Молотов ўзининг кейинги билдирадиган фикрлари нафақат ўзининг балки Совет ҳукуматининг ҳам шахсан И.В.Сталиннинг нуқтаи назарини акс эттиришини айтади.

Молотов совет-герман муносабатларга айтган фикрларига хусусан 1939 йилги келишувдан икки томон ҳам олган фойдалари ҳақидаги фикрларига қўшилди.

Германия ҳақида гапирсак, у бу келишувдан ғарбда воқеаларни ривожлантирилиши шунингдек. Франциянинг мағлубияти учун катта аҳамиятга эга бўлган ишончли фронт чизиғига эга бўлди.

Литва ва Шарқий Польша ҳақидаги масалалар ҳам тўғри ҳал қилинди. Чунки Польшани Германия ва Совет Польшаларига бўлиниши СССР ва Германия ўртасидан низони келтириб чиқариши мумкин эди. Совет томони Германия битта Финляндиядан бошқа ўзининг келишуви бўйича ҳамма мажбуриятларни бажаради деб ҳисоблайди. Шу борада Молотов Германиянинг мавжуд келишув нуқтаи назарда қолиш-қолмаслигини билмоқчи бўлди. Бу масала бўйича Совет томони ўз томонидан ҳеч нарса талаб қилмайди. Бундан ташқари бу ўтган йили ҳал қилинганди.

Молотов рейхсканцлер ўртага қўйган охириги масалага ўтади. Агар келажакдаги ўзаро муносабатлар ҳақида эсламасликнинг иложи йўқ.

Келажакдаги ўзаро муносабатларни гапирадиган бўлса, Германия ва Япония ўртасидаги пакт ҳақида эсламасликнинг иложи йўқ.

Молотов бу пакт нималардан тузилганлигини ва бу Совет иттифоқи учун нимани билдириш билан танишишини ҳоҳлади. Унинг Берлинга ташрифидан ва Риббентропнинг Москвага ташрифида бу масалага кўпроқ аниқлик киритиш кераклигини айтди. Бундан долзарб мавзу бўладиган Қора денгиз ва Болқон ҳақидаги масалаларини, шунингдек, Руминия, Болгария ва Туркия ҳақидаги масалаларни ўртага қўйиш керак. Кейин Европа ва Осиёдаги янги тартиб ортида нима тушурилишини ва Шарқий Осиё кенглигини чегаралари қаердан ўтишини билиш керак. Гитлер уч давлат ўртасидаги пакт икки давлат учун уларнинг табиий қизиқишлари областлардаги Европадаги раҳбарлик ролини кўзда тутди, деб жавоб беради.

Совет иттифоқи у қизиққан областларни кўрсатишни таклиф қилади. Буюк Шарқий Осиё кенглигига нисбатан ҳам худди шундай Совет Иттифоқига бу пактдан тўрт ҳамкор бўлиб иштирок этишни таклиф қиляпти, олдин Италия ва Германия билан музокаралар бўлиб ўтиб, Гитлер Совет Иттифоқи билан келишса бўлади деб ҳисобларди. Италия ва Франция билан масалалар келишса ҳал бўлгандан кейин у СССРни ўз манфаатлари ҳақида айтиш учун таклиф қилишнинг вақти етди деб ҳисобланди.

Совет Иттифоқи Руминия, Болгари, Туркияга нисбатан назарда тутаётган масалаларни ҳозир ўн минут ичида ҳал қилишни иложи йўқ. Булар дипломатик музокараларни предмети бўлиши керак. Биз ҳаммасиз континентал давлатлар ҳисобланамиз, ваҳолангки ҳар бир мамлакат ўз манфаатларига эга бўлса ҳам Америка ва Англия континентал давлатлар ҳисобланамиз.

Улар фақат Европа давлатларини бир-бирига қарши қўйишга интилишяпти ва биз уларни Европадан йўқотишга ҳаракат қиляпмиз. Ўз манфаатлари доирасига эга аниқ жаҳон тартиби яратилиши керак. Германия

бу масала бўйича ўзаро келишувга эришиш учун ўз ҳимматини таклиф қиляпти. Биз катта Осиё ҳақидаги масалани ҳал қилолмаймиз. Чунки бу ерда русларнинг асосий қизиқишлари ва бизнинг Европадаги қизиқишларимиз муҳимдир. Уч давлат ўртасидаги пактни тузаётганда бизнинг Россия билан алоҳида муносабатларимизга путур етмайди, деб таъкидлаганмиз. Бу пактда ёзиб Молотов тушунтириш учун ташаккур билдирди, лекин айрим қўшимча ахборотларни олмоқчи эканлигини айтди. Англия ва Американинг ролига келса, у рейхсканцлернинг фикрига қўшилади. Уч давлат ўртасидаги пакт ҳақида эса совет томони унинг иштирокчиларидан кам маълумотга эга. Молотов тушунтиришлар ҳозир берилишини талаб қилади. Совет иттифоқи тўрт давлат ўртасидаги кенг келишувга иштирок этиш мумкин, лекин фақат ҳамкор объект сифатида эмас. СССР билан фақат шундай объект сифатида учлик пактда эсга олинади ва Германия Италия ва Япония билан ҳамкорликдаги айрим акциялардан ҳам иштирок этишга тайёр, лекин бунинг учун айрим масалаларга ойдинлик киритиш керак.

Гитлер (суҳбатнинг охирида хурсанд бўлиб) мумкин бўлган ҳаво тревогасигача бугунги белгиланган қабул программасини амалга ошириш сабабли шу суҳбатни тугатиб, эртасига нонуштадан кейинга кўчиришни айтади.

Суҳбатни В.Павлов ва В.Богдан ёзиб олишди.

Суҳбат икки соату ўттиз дақиқа давом этди.

15 45 да бошланиб,

18 15 да тугади.

Ҳужжатларнинг биринчи бетига қўл билан қуйидагича эслатма ёзиб қўйилган: “Молотовни қуйидаги ёзмани кўриб чиққанлиги ҳақидаги хабар йўқ-”.

1.2. В.М.Молотовнинг 13 ноябрдаги Германия элчиси

Шуленберг билан суҳбатлари

Халқ комиссарлари Советининг раиси ва СССР ташқи ишларининг халқ комиссари ўртоқ Молотовнинг Германия элчиси Шуленберг билан суҳбати.

1940 йил ноябрь

Шуленберг Риббентропнинг ташрифига биноан фюрер билан концитадан кейинги суҳбатдаги вақтини тежаш учун Молотовга Финляндия ҳақида бир-икки оғиз сўз айтмоқчи эканлигини билдирди. Улар дейди: “Шуленберг СССР нинг Финляндияга ҳуқуқини тўлиқ тан олишади ва унга ҳеч қандай ҳудудий даво қилишмайди”. Бунинг натижасида улар олдин қизиқишмаган Петсамодаги концепциядан воз кечишяпти. Ўз вақтида фанлар инглизлар кейингини кўрсатишди. Кейин немислар Петсамога СССР нинг қизиқишини билишди, шунинг учун воз кечишга қарор қилишди. Лекин Германия у ерга олмаётган никелнинг олтмиш фоизини олишга даъвогар. Бу мулоҳазаларига таяниб, Финляндиядаги тенгликнинг сақланишидан манфаатдор.

Молотов жавобан бир-икки оғиз сўз айтмоқчи эканлигини билдирди. Концепция ҳақидаги масала шу йилнинг бошида тушунмовчиликлар сабабли юзага келди, бундан ташқари у Германиянинг даъвосита кўра юзага келган эди. Шуленбергнинг хабаридан кейин масала муҳокамадан олинди. Лекин охирги вақтдаги фанлар гўёки СССР нинг Петсамада иштирок этишни хоҳлаётган Германия ва Англияни баҳона қилиб кўрсатишади. Ўртоқ Молотов Германияга нисбатан очик ёлғон деб ҳисоблайди. Англияга нисбатан эса Крепснинг Англия СССР нинг ниятларига қарши эмаслиги ҳақидаги билдиришномаси бор.

Финляндия ҳақидаги масаланинг сиёсий томонига келсак, бу муносабатда Германиянинг тушунтиришлари керак. Агар Германия ўтган

йилги келишувни қайта кўриб чиқиб ўзгартириш керак, деб ҳисобласа, унда биз, дейди, ўртоқ Молотов, шуни билмоқчи эдикки, Германияда шундай ният борми, бизнинг протоколда ёзилган ҳамма нарса ўз кучида қоладими. Биз Финляндия билан тинч битим билан қизиқаётган бўлсак ҳам лекин шунинг натижаси битим бўлмайди. Унинг қандай бажаралиётгани муҳим. Биз Финляндия ҳукуматининг иккиюзламачилигини кўряпмиз. Бу иккиюзламачилик 1940 йил 12 мартдаги агитацияни рағбатлантиришга ва “Тинч битимга рози бўлган киши фан эмас” каби шиорларда ўз аксини топаяпти. Бундай ҳолатда биз хушёр бўлишимиз керак ва қоғозга таянишимиз керак. Элчининг билдирмасидан ўртоқ Молотов Финляндия СССР нинг манфаатлари доирасига таалукли эканини ҳақидаги келишувни Германия тасдиқлаётганини тушунди. Унинг ишончи комилки, дейди ўртоқ Молотов, Германия ҳукумати бундан амалий сиёсат хулоса чиқаради. Кўриниб турибдики, Финляндияга Герман қўшинларининг Фин ҳукуматига СССР ва Германия ўртасида бу ташвишдан ҳамма нарса келишилган эмас, деган таҳлилни туғдиради ва беҳуда кўрқувни юзага келтиради. Бундан ташқари Финляндия ва Германияда Германия ва Финляндиянинг алоҳида муносабатларини белгилайдиган ва балки СССР га қарши қаратилган бир қатор сиёсий намоишлар бўлиб ўтди. Шу йилнинг ёзида биз финларга агар ҳукумат тепасида Таннер турар экан, улар билан яхши муносабатлариимиз бўлмаслиги ҳақида билдиришга мажбур бўлдик. Албатта гап финлар четлашган Таннернинг шахси ҳақида эмас, балки Фин ҳукуматининг ҳеч нарса ўзгармаган фаолият йўналиши ҳақида борганди. Шунинг учун ўртоқ Молотов Герман ҳукумати амалий хулослар чиқариб, ўз қўшинларини Финляндиядан чиқаради ва сиёсий намоишларни тугатади, деб ҳисоблайди. Агар бу амалга оширилганда, унда Финляндиянинг позициясида иккиюзламачилик бўлмасди. Агар бу иккиюзламачилик бўлмаса, Финляндия билан муносабатлар дўстона бўлади ва иш юмшоқ кетади. Бундан ташқари,

дейди. Молотов, Финляндия СССРнинг манфаатлари доирасига киради ва буни табиий ва мажбурий деб ҳисоблаймиз.

Шуленберг ўртоқ Молотов эсга олган биринчи пунктга келсак, Германия махфий протоколни ўзгартиришни ҳоҳламайди. Эсга олинган қўшинларга келсак, у улар ўша ерга борми, йўқми билмайди. Намойишлар ҳақида у ҳеч нарса эшитмаган . агар улар чиндан ҳам бўлса, унинг фикрича уларни тўхтатиш керак.

Ўртоқ Молотов албатта Финляндияда қўшчиларнинг борлиги ҳақида элчи бўлмаслиги ҳам мумкин.

Биз эса Финляндиянинг қўшниси сифатида бу ҳақда билишимиз керак. Европада уруш вақтида сиёсий намоишлар делегациянинг жўнатилиш каби пактлар аҳамиятсиз бўлишими ҳам мумкин, лекин ёқимсиз натижаларга олиб келиши мумкин. уруш тугаши билан бу албатта ўз йўлига тушиб кетади.

В.Павлов ёзиб олди¹.

Ҳужжатнинг биринчи бетида қўл билан ёзилган қуйидаги эслатма мавжуд: “Берилган кўчирмани ўртоқ Молотов кўриб чиққанлиги ҳақида хабар мавжуд эмас”.

---

¹ Новая и новейшая история 1993 №5. Стр 64-65, 75.

II-боб. Берлин сафарининг натижалари
2.1. В.М.Молотовнинг Гитлер ва Риббентроа билан
13 ноябрда олиб борган суҳбатлари.

Халқ комиссарлари советининг раиси ва ташқи ишлар халқ комиссари
ўртоқ Молотовнинг рейхсканцлер Гитлер билан суҳбатидан
КЎЧИРМА

13 ноябрь 1940 йил.

Гитлер кечаги суҳбатда Молотов ўртага қўйилган саволларга жавоб беришни давом эттириш ҳақида ўйлаётганини айтади. Энг аввал у учлик пакти ва унинг ички мақсадлари ҳақидаги масалага тўхталишини ҳоҳлайди. У ҳозирги вақтгача тузилган совет-герман келишувлари ҳақидаги масалани ўртага қўйишини ҳоҳлади. Шу муносабатда У Молотовнинг финляндия ҳақидаги келишуви ҳақида пунктдан мустасно қилиниб бажарилган, деган сўзларига тўхталади. Молотов СССР ва Германия ўртасидаги келишув бу аввало ўз кучидан қоладиган ҳужум қилмаслик ҳақидаги пактдир. Бинобарин, асосий битимга илова ҳисобланадиган махфий протоколнинг бажарилиши ҳақида гапириш мумкин. гитлер махфий протоколда СССР нинг Финляндиядаги манфаат доиралари акс этганди. Маълум ҳудудларни бошқа давлат мулкига урушга келсак, унда у Германия билан келишувлар бажарилган деб ҳисоблайди. Бу гапни СССР ҳақида унчалик айтиб бўлмайди. Германия СССР манфаатлари доирасига таалукли бирорта ҳам ҳудудни эгаллагин йўқ. Ўзининг вақтида Германия ва СССР ўз келишувини ўзгартирганда, бундан ташқари бу ўзгаришни СССР манфаатлари бўйича амалга ошган эди”¹. Яъни бу масала, -дейди Гитлер –олдиндан келишилган Польшани бўлиниши Германия ва СССР ўртасидаги муносабатларида низо

---

¹ Новая и новейшая история 1992 №5 стр 31

келтириб чиқарармиди, лекин мен шуни айтишим керакки, Германия томонидан Рольша Губернаторлигининг ҳудудларини олиниши учун компенсация ҳисобланмайди”.

Гитлернинг фикрича, бу ҳолатда Германия келишувга ҳамкор равишда СССР манфаатларини ўйлаб иш қилди. Шимолий Буковина ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин. ўтган йили Германия Бессарабия уни қизиқтирмаслигини айтди. Лекин у вақтда гап фақат Бессарабия ҳақида борганди. Ўшанда СССР Бессараби ҳақидаги масала билан бирга Буковина ҳақидаги масалани қўйди. Келишувда кўзда тутилган бу “янгиликка” қарамай Германия коррективаларни мақсадга мувофиқ қиладиган шундай мҳзалар борлигини тушунарди. Финляндияга нисбатан ҳам Германия худди шундай позицияни эгаллайди. Германия Финляндияга сиёсий анфаатларга эга эмас. Германия қаттиқ ва ҳатто яхши ниятли нейтралитетни сақларди. Гитлернинг гапларига кўра, у Берлинда турган пароходларни ушлашни буюрди ва улар Финляндиянинг ҳарбий материалларини етказиб берувчи керак эди, ваҳолангки у бунинг учун ҳеч қандай ҳуққа эга эмас эди. Германиянинг бундай позицияси Швед, Герман муносабатларининг мураккаблашувига олиб келди. Финляндия билан уруш натижасида Норвегия билан уруш келиб чиқди швейция билан муносабатларни ёмонлашувига қарамай, Гитлер Норвегияга катта миқдордаги дивизияларини ташлашга мажбур бўлди. Германия ҳозир ҳам Финляндияни СССР нинг манфаатлари доирасидагина тан олади, лекин уруш вақтида Германия Финляндиядан иқтисодий манфаатдор, чунки у ерда ёғоч ва никел олади. Германия Болтиқ денгизидаги келишмовчиликларни олдини олишга манфаатдор, чунки у ердан унинг савдо йўллари ўтади. Немислар Финляндия ҳудудининг айрим қисмларини аккамуляция қилган ҳақидаги гаплар ҳақиқатга мос келмайди. Германия Финляндия орқали Киркенесга (Норвегиянинг шимолидаги Болтиқ денгизи бўйидаги порт) транспортларни юборяпти, бу йўналишлар учун

Германияга иккита база керак, чунки масофанинг узоқлиги учун уни бир манзилда қўриқлашнинг иложи йўқ. Уруш тугагандан сўнг Финляндияда Герман қўшинлари бошқа бўлишмайди. Германия Болтиқ денгизини ҳарбий ҳаракатлар олиб бориладиган штатларга айланмаслигидан манфаатдор, чунки ҳозирги вақтда узоқ масофага учуқчи, бомбардимончи ва қирувчи самолётларга эга Англия –Фин портларида пайдо бўлиши мумкин. германиянинг позицияси фин савдо уруши йилларида унинг учун психологик нуқтаи- назардан ҳам оғири йўқ эди. Қаттиқ қаршиликлар кўрсатишган финлар бутун жаҳонда ва айниқса Скандинавия халқлари орасида обрў-эътибор қозонишди. Герман ҳақида ҳам Герман ҳукуматининг СССР билан келишувига хос феъл-атворга нисбатан нотинчлик юзага келди, буларнинг ҳаммаси герман ҳукуматини Финляндия билан иккиламчи урушни вужудга келишга қаршилиқ кўрсатишга чорлайди. Бу герман ҳукуматининг ягона ҳоҳиши “Биз руссларга Финляндия билан муносабатлари масаларини ечишини таклиф қиляпмиз, биз у ерда ҳеч қандай сиёсий манфаатларга эга эмасмиз, -деди Гитлер, -лекин уруш вақтида биз Финляндиядан иқтисодий манфаатдормиз ва ҳеч қандай шароитларга бу манфаатлардан воз кечмаймиз”.

Гитлер СССР ҳукуматидан Германияга ён босишни сўрайди, унинг гапларига кўра Германия ҳам Буковинада, Литва ва Бессарабияда худди шундай қилганди, яъни у ўзининг йирик манфаатларидан воз кечиб у ерлардан немисларни чиқариб кетишга мажбур бўлганди.

Молотов ҳам Рейхсканцлер олдига сўраган масалаларда тўхтилишни айтади. Ўтган йили келишувни маълум босқичга аниқроғи Полша ва Совет Иттифоқининг Германия билан чегаралари ҳақидаги масалага таалуқли деб ҳисоблаши мумкин. келишувлар ва махфий протокол Болтиқ денгизидаги умумий совет-герман чегараси ҳақида айтишарди, яъни Болтиқ бўйи давлатлари бўлган Финляндия, Руминия ва Польша ҳақида

Рейхсканцлернинг коренциваларининг муҳимлиги ҳақидаги мулоҳалари ўртов Молотовнинг фикрига тўғри. Унинг таъкидлашича, биринчи босқич Польша ҳақидаги масала ўтган йилнинг кузидаёқ тугаган эди. Ҳозир у Рейхсканцлер билан нафақат биринчи босқич тугагандан сўнг балки Францияни мағлубияти билан иккинчи босқичнинг тугаганидан сўнг чеклашаяпти. СССР ва Германия ҳозир нафақат Польшанинг мағлубияти натижасида юзага келган ҳолатда келиб чиқишлари мумкин, балки Германиянинг Норвегия, Дания, Голландия, Белгия ва Францияни босиб олиши натижасида юзага келган. Агар ҳозирги вақтда совет-Герман келишувларининг яқунлари ҳақида гапирадиган бўлсак, унда Германия СССР билан пактнинг таъсирида жуда тез ва ўз қуроли учун шон-шуҳрат билан Норвегия, Дания, Белгия, Голландия ва Франциядаги ўз операциясини бажаргани ҳақида айтиш керак.

Литва масаласига келсак, СССР 1939 йил августидаги келишувни Литва –Германия манфаатлар доирасида СССР манфаатлари доирасига Польшанинг Шарқий қисми эса Германияга ўтиш йўналишида қайта қриб чиқишида қаттиқ турмади. Литванинг машҳур бўлаги борасида ССР афсуски бу масала бўйича Германия ҳукуматининг жавобга эга эмас, лекин бу кичкина масала Буковинага келса бу қўшимча протокольга кўрсатилмаган бўлса ҳам, СССР Германияга ён босди, ва Шимолий Буковина билан қаноатланиб, жанубий Буковинадан қоз кечди, лекин бунда у вақти келганда Германия ССР нинг жанубий Букоқинадаги манфаатларини ҳисобга олади, деб эслатма беради. СССР ҳозирча Германичдан бу фикрича салбий жавоб олгани йўқ, лекин Германия бундай жавобнинг Руминиянинг бутун ҳудудининг кафилликка олди. СССРнинг консультациясиз ва ССР манфаатларига зид иш тутди.

Гитлер Германияга шимолий Буковинани топшириб ҳам қайтаён босиш қилди, чунки олдин фақат Бессарабия ҳақида келишилганди. Келажакдаги

масалаларни ечиш учун Совет Иттифоқи шуни тушуниши керакки, Германия ўлим билан тугайдигн уруш олиб бораяпти, ва буни у муваққиятли тугаллади. Лекин Германия маълум хўжалик ва ҳарбий эҳтиёжларга муҳтож Германия бу эҳтиёжларини ҳамма шароитга қондириши керак ва буни Совет Иттифоқи тушуниши керак, худди Гитлер каби.

Гитлер СССР нинг айрим талабларининг ҳисобга олиши керак эди, ҳисобга олди ҳам. Бу эҳтиёжлар СССР ва Германиядаги келишувларга зид эмас. Бу фақат шунга зид бўлиши мумкин эдики, агар Германия Финляндия ёки Бессарабияни босиб олишни хоҳлаганда, лекин бу ҳеч қачон юз бермайди ва агар Германия ва СССР бир-бирининг муносабатларига тўғри бўлса, улар ўзларининг келишувларини бузишмайди.

Болтиқ денгизи, Гитлернинг фикрича, ҳарбий харажатлар театрига айланмаслиги керак. Финляндия русларнинг манфаатлар области эканини Германия тан олади. Агарда у Германияга зарар бўлган Руминиядаги нефть захиралари билан таъминлашга интилса, унда бу Бессарабия ҳақида келишувга зид эмас, деб ҳисоблаймиз. Гитлер Совет Иттифоқи шуни тушуниши керакки, Германиядаги уруш вақтидаги зарур эҳтиёжларни қондиришни хоҳлаяпти.

Германия билан кенгайтирилган қўшма ишлардан Совет Иттифоқи умуман бошқа ҳозирги уруш даврида киритилмайдиган коррективлардан кўра кўпроқ фойда олади. Гитлер совет Иттифоқи муваффақиятга эга бўлада ва Европа урушлари райионларидан ташқарига етадиган, худди Германия Европадан олгани каби Россия катта натижалар оладиган бошқа райионларни кўраяпти.

“Мен ўйлайманки, -дейди, Гитлер агар биз кўкракларимиз билан бир-биримизга қарши туриб, бир-биримизга орқа ўгириб туриб манфаатларимиз кўпроқ бўлади”¹.

---

¹ Дашичевы В.И. Банкротства стратегии Германского фашизма Т. -2 М. 1973

Молотов Рейхсканцлернинг хулосаларига қўшишилишини айтади.

Совет давлатининг раҳбарлари ва энг аввал И.В.Сталик –Герман муносабатларининг кейинги ижобий йўналишлари йўлидан айрим қўшимча акциялардан иштирок этиш йўлидан бўлиш мумкин маълум шартлардан келишиб олиш мумкин ва мақсадга мувофиқ деб ҳисоблашади. Лекин бизнинг муносабатларимиз мустаҳкам бўлиши учун катта аҳамиятга эга бўлмаган, аммо муносабатларингизни кейинги ижобий йўналишда ривожланишини қийинлаштирадиган икки дражали характерга эга тушунмовчиликларни бартараф қилиш керак. Шундай масала бўлиб Финляндия ҳисобланади. Германия ва Совет Иттифоқи ўртасида яхши муносабатларида Болтиқ денгизини ҳарбий ҳаракатлар театрига айлантирмаслигини ва у ердан ҳеч нима ҳеч қандай рол ўйнамаслигини шубҳасиз ҳисобласа бўлади. Финляндия масаласини ўтган йилдагидай ҳал қилса бўлади.

Финляндия Герман қўшинлари бўлмаслик керак, шунингдек, Германия ва Финляндия Совет Иттифоқи Манфаатларига қарши қаратилган сиёсий намоишлар бўлмаслиги керак. Шу билан бирга финляндиядаги ҳукмрон доиралар СССР га нисбатан икки хил сиёсат олиб борилиб халққа. 12 мартдаги Совет-Фин тинчлик битимига рози бўлган киши фин эмас” деган шиорни етказишгача олиб бориб етишмоқда.

Янги вазифаларга ўтиш учун бу масалалар барқарорлаштирилиши лозим. Гитлер бу масалаларни қисмларга бўлиб юбориши керак, деб ҳисоблайди. Биринчи сиёсий намоишлар ҳақидаги масала бўйича бу ерда намоишларни ким ташкиллаштираётганини айтиш қийин ва бу масалани дипломатик йўл билан барқарорлаштира бўлади.

Германия салдатларини Финляндияга киришга масалалар ечилса, унда бу масала ҳам ҳал қилинади. Германиядаги намоишларга келсак, аксинча унинг мамлакатада финлар русларнинг талабларига рози бўлишлари

лозимлиги учун ҳамма вақт ҳамма нарса қилингандир. Руминияга нисбатан ҳам худди шундай бўлгандир, у Гитлер каролга (Король II –Гоненцолери – Зигналинген –Руминия қироли, 1930-1940 йилларда) русларнинг талабларини қабул қилишларини айтганди”¹.

Молотов Финляндияга нисбатан ҳам бу масалани ҳал қилиш унинг вазифаси эканини айтади. Бунинг учун янги келишув талаб қилинмайди, фақат олдин ўрнатилганлигига риоя қилиш керак, яъни Финляндия совет манфаатларининг области бўлиш керак, бу ҳозир уруш бораётган вақтда алоҳида аҳамиятга эга. Совет Иттифоқи катта урушда ва агар талаб қилинганда Бессарабия учун ҳам уришади. Агар бу борада Герман нуктаи – назари ўзгарган бўлса, унда у бу масала бўйича тушунча олишни ҳоҳларди. Гитлер бу масала бўйича Германиянинг нуктаи –назари ўзгарганини лекин у фақат Болтиқ денгизида урушни ҳоҳлаётганини айтарди. Бундан ташқари Финляндия Германияни фақат ёғоч ва никель етказиб берувчи сифатида қизиқишарди. Германия ҳозир у ерда уруш қилишга чиқолмайди. Лекин бу Россиянинг манфаатлари области деб ҳисоблайди. Бу Руминияга ҳам таалукдир. Германия ундан нефть олади, у ерда ҳам урушга йўл қўйиб бўлмайди: “Агар муҳимроқ масалаларга ўтсак, -деди Гитлер –бу масала аҳамиятли бўлмайди. Финляндия Совет Иттифоқидан кетмайди”². Кейин Гитлер Совет Иттифоқи Финляндияда уруш бошлаш нияти борми, йўқми, шу масала билан қизиқмоқда. Унинг фикрича бу муҳим масала Молотов агар Финляндия ҳукумати икки юзламачилик сиёсатидан ва оммани СССР га қарши йўналтиришдан воз кечса, ҳаммаси ҳал бўлади, деб жавоб берди. Гитлер бу сафар фақат Финляндия эмас Швеция ҳам урушдан хавфланаётганини айтди. Молотов Швеция нима қилишини билмайману, лекин ўйлашимча, Совет Иттифоқи каби Германия ҳам Швециянинг

---

¹ Новая и новейшая история 1993 №1 стр 92-95.

² Международная жизнь 1993 № 1 стр 97-98.

нейтралитетидан манфаатдор деб жавоб берди. У бу масала бўйича Герман ҳукуматининг ҳозир фикри қандайлигини билмайди. Агар Болтиқ денгизидаги Осойишталикка келсак. Унда СССР Болтиқ денгизида тинчлик таъминланишига шубҳа қилади. Гитлер бошқа районларда бўлмаслиги керак. Лекин маҳаллий шароитлар шундаки, уруш тез тугамаслиги мумкин. Агар узоқ қаршилик кўрсатилса, бу мустаҳкам инглиз базаларини яратилишига ёрдам бериши мумкин. унда Германиянинг ўзи бу ишга аралашашига тўғри келади. Агар Россия Германиядан хафа бўлишга ҳақиқий сабобларга эга бўлганида у бундай демасди. Уруш тугагандан сўнг Россия ҳамма ҳоҳлаган нарсаларини олиши мумкин. Гитлер Риббентроп билан гаплашиб, олиб, ҳозиргина Финляндия ҳукумати Совет Иттифоқи билан яхши дўстона иттифоқи ҳақидаги айтилган хал олганини айтди. Молотов гап билан иш ҳамма вақт ҳам мос тушавермаслигини айтди. Болтиқ денгизида тинч бўлишдан икки мамлакат ҳам манфаатдор ва агар Финляндия ҳам бир шароитда кетади. Агар бу масалани урушнинг тугашигача қолдирса, бу ўтган йилги келишувни ўзгартирилиши ёки бузилишини билдиради.

Биз бошқа масалаларни муҳокамасига ўтишимиз мумкин, -дейди шундан сўнг Молотов –лекин мен совет ҳукуматининг Финляндияга нисбатан нуқтаи назарини айтди ва бу масала бўйича Герман ҳукуматининг ҳам фикрини билишни ҳоҳлардим”. Гитлер бу битимни бузилиши мумкинлигини эмаслигини таъкидлади, чунки Германия фақат Болтиқ денгизида уруш бўлмаслигини ҳоҳлайди. Агар у ерда уруш бўлса унда бу Германия ва СССР орасида муносабатларни шунингдек, кейинги ҳамкорликдаги катта ишларни қийинлаштиради.

“Менинг бу нуқтаи –назарим ўзгармас бўлиб қолади, -дейди Гитлер Молотов гап Болтиқ денгизидаги уруш ҳақидаги эмас, балки ўтган йилги келишув асосида ҳал қилиниши керак, деб ҳисоблайди. Гитлер бу келишув асосида Финляндия Россиянинг манфаатлари доирасига тегишлиги

ўрнатилгани ҳақида эслатма беради. Молотов “Эстония ва Бессарабия набилен” –деб сўрайди¹.

Гитлер фақат Финляндияда уруш бўлмаслигини хоҳлаётганини ва бундан ташқари уруш вақтида Финляндия Германия учун муҳим хом ашё етказиб берувчи эканини айтади. Молотов Гитлернинг гапи бу олдин юзага келмаган, янги ёндашувлигини таъкидлайди. Келишувда совет Гитлар манфаатлари сўзсиз ҳам олинганди. Гитлер буни ёндошув деб ҳисоблайди. Унинг айтишича, СССР Финляндия билан уруш олиб бораётганда Германия бу катта хавфни туғдирса ҳам бетараф бўлиб қолганди.

Германия Финляндияга Россия талабларини қабул қилиш ҳақида маслаҳат берганди. “Сиз айтганигиздек –дейди Гитлер, -Польша қийинчиликлар манбаи бўлганидек, худди шундай мен айтаманки, финляндиядаги урушдан кейин қийинчиликлар манбаи бўлади россия фойдадан ўзининг катта улушини олди”. Кейин Гитлер русларга Битимга зид таклифлар қилмаслигини айтади, аксинча, ССР нинг ўзи Польшанинг бир қисмини Литвага алмаштиришни таклиф қилди.

Бу эса битимга зид эди. Ҳозир эса бу битимни ўзгартиришни сўрамаяпти. Фақат Финляндияда тинчликни сақлаб қолишни хоҳлаяпти. Агар Россия доно сиёсат олиб борса, у Финляндиядаги ўзининг манфаатларини урушсиз таъминлашга муваффақ бўлади. Болтиқ денгизи районларидаги манфаатларга қараганда муваффақиятларни каттароқ имкониятлари мавжуд. Молотов Болтиқ денгизидаги уруш ҳақидаги масалан нима учун бундай қатъий қўйилаётганига тушунмаётганини айтади.

Ўтган йили бундан ҳам кескин ва зиддиятли бўлгандир ва уруш ҳақидаги гап бўлмагандир. Белгия –Голландия, Дания ва Норвегия ҳақида атмаганда Германия Фаронянинг мағлубиятига эришди, шунингдек,

---

¹ Год кризиса 1938-1939 г. № 1. стр 441-443

Англияни ҳам енгилган деб ҳисоблайди. Унда Болтиқ денгизидаги бундай уруш хавфи қаердан пайдо бўлиши мумкин. германия ўтган йилги келишувда кўзда тутилган СССР манфаатларига нисбатан олдинги йилдаги каби сўзсиз сиёсат олиб бориши керак, бошқа ҳеч нарса талаб қилинмайди.

Гитлер ҳарбий ишлар ҳақида ўз фикрига эга эканини айтиб, агар бу урушда Америка ва Швеция қўшилса, сезиларли қийинчиликлар келиб чиқади деб ҳисоблайди. У урушни муваффақиятли тугатишни хоҳлайди шунинг учун уни давом эттиришга иложи етса ҳам тўхтовсиз урушолмайди. Болтиқ денгизидаги янги уруш катта ташвиш бўлади, Швециянинг урушга кириши эса олдиндан айтиш қийин бўлган мураккабликларини келтириб чиқариши мумкин.

“Агар Америка урушга қўшилса, Россия Америка уруш эълон қилармиди” –деб сўрайди. Гитлер¹. Молотов бу масалани долзарб эканлиги маслигини таъкидлайди. Молотовнинг бу гапига Гитлер бу масалага долзарб бўлган вақтда кеч бўлишини таъкидлайди. Молотов ҳозир бундай воқеаларнинг билгиси йўқлигини айтади. Гитлер ҳозир улар мутлақо теоретик масалаларҳақида гаплашаётганлигини эслатиб, асосий ишга қайтишини хоҳлаётганини айтади. Германия бу йил ҳисобидан муваффақиятларга эришди.

Лекин у катта уруш олиб борди. Россия ҳам муваффақиятларга эга эди. Лекин у уруш олиб бормади. Шунинг эсдан чиқармаслик керакки, Россия улкан бўлиб, Владивостокдан Европагача Германия эса Кичкина, ундан ташқари аҳолиси зич. Молотов Финляндия бу шахсий масала эканига қўшиларди. Лекин бу ерда совет Иттифоқ ҳеч қандай янги нарсани талаб қилмайдиган ва ўтган йили қандай бўлган бўлса шундай қолдиришни хоҳлайди. Гитлер бундай масала қуйидагича таркиб топган деб ўйлайди.

1. У Финляндия Россия манфаатлари области эканини тан олади.

---

¹ Кегель Г.В.В бурях нашего века. М. 1987.

2. Намойишларга келсак, айниқса, Герман томони бунга ўхшаган ҳеч нарсани қўлламаган. Агар қандайдир одамлар Германияда намойиш ўтказилса, унда буни дипломатик йўл билан бартараф қилса бўлади.

3. Унга шу нарса аёнки, келажакдаги улкан ишлар олдида бу муаммолар аҳамиятсиз ва кулгули. Бошқа томондан Финляндия Совет Иттифоқига катта ҳалокат туғдириши мумкинлигини кўрмаяпти. Қўшниларга келсак, улар ўтиб кетишганидан сўнг Финляндияда бошқа бўлишмайди. У яна қайтарадики, қирқ миллион квадрат километр улкан империя биргалашиб бошлаётган бир пайтда улар теоратик муаммолар ҳақида гаплашиб ўтирибди. Бу империя парчаланганда, унинг айтишича, конкурсли майдон қолади. Ва у ҳаммани океанга эркин чиқиш талабини қондириш мумкин. бу вақтда бу “Майдон” нинг эгаси Герман қуроли билан мажакланган бўлади. бу майдон қирқ беш миллион ичидан ташкил топган. Одамларнинг кичик гуруҳи билан бошқарилади ва Гитлер бу гуруҳни бартараф қилиш қатъиятига эга АҚШ ҳам ҳозр бу парчаланаётган “Майдон-“ алоҳида бўлакни ажратиб олишга урушдан бошқа ҳечнарсга қилаётган йўқ. У бу майдоннинг юргини йўқ қилишни хоҳлайди. Шунинг учун Германия Грециядаги урушни хоҳламайди. Чунки у кучларни марказидан чалғитади. Оролларни йўқ қилишни бутун Британия империясининг қулашига олиб келади. Канададан урушни давом эттириш мумкинлиги ҳақидаги фикр ўткир ҳисобланади. Бу масалаларнинг ҳаммаси явин вақтда муҳокама предметиға айланиши керак. Унинг фикрича, бундан манфаатдор бўлган ҳамма давлатлар бу йирик масалани ечиш учун ўзларининг кичик низоларини йиғиштириб қўйишлари керак. Бу давлатларга Германия, Франция, Италия, Россия ва Япония киради. Молотов СССРни бу масалалар қизиқтиришини айтади. Бу муносабатда у Рейхсканцлерга нисбатан камроқ нарса айтади. Яъни табиийки, бу масалалар билан Гитлер қараганда камроқ шуғуллунган. Совет Иттифоқи бошқа давлатлар, яъни Германия, Италия ва Япониялар

билан бирга кенг акцияларда иштирок этиши мумкин ва Молотов бу масалаларнинг муҳокамасига киришиш мумкин. лекин келишилган, ҳал қилинган ва қайта келиб чиқишни талаб қилмайдиган нарсалар бажарилиши шарт. Совет ҳукуматининг бу ерда муҳокама қилинган масала бўйича аниқ фикр айтилди ва энди Герман томонининг жавоби ҳоли бўлди. Гитлернинг фикрича, бу масалани кенгроқ муҳокама қилиш тўғри бўлади. Чунки унда алоҳида масалаарни муҳимликларини ўлчаш имкони бўларди. Бу ерга шунингдек Францияни ҳам кўчириш керак. Лекин шуни ёдда тутиш керакки, Франция Германия томонидан босиб олинмаган. Фақат Герман қуроллари билан мағлубиятга учратилган Искания. Франция, Италия, Германия, Совет Иттифоқи ва Япония мамлакатларидан жаҳон ҳамжамиятини тузиш керак ҳамма бу давлатлар “Конкурсли майдон” дан қондирилади, бу ерда шундай қизиқ масала бор-ки, уларни ҳал қилиш учун алоҳида мамлакатлар орасидаги зиддиятларни барқарорлаштириш керак. Европада эса Германия, Италия, Франция ва Испаниянинг талабларини қондиришга эришди. Бу осон бўлмади. Лекин катта имкониятлар туфайли зиддиятларни бартараф қилишга эришилди. СССР ўз фикрини айтиши керак, Буюк Осиё кенглигини Шарқий Осиё ва Марказий Осиё кенгликларига бўлиши керак.

Буларнинг ҳаммасини амалга ошириш учун албатта 50-100 йил керак бўлади. Молотов Гитлернинг фақат Европа аҳамиятга эга бўлмаган катта масалаларни олдинга сурганини айтди. У олдин европага яқинроқ бўлган ишларга тўхталишини ҳоҳлайди. Гап Туркия ҳақида бораяпти. СССР Қора Денгиз давлати аниқроғи бош Қора денгиз давлати ҳисобланади. Унинг фикрича, бу масаланинг Совет Иттифоқи учун қандай аҳамиятга эканлигини Герман ҳукумати тушунади. Йўл-йўлакай бу муносабатда яна битта тортишувли пунктга келиб ўтишга мажбур. Гап бу масала билан боғлиқ бўлсин. Унда Германия ва Италиянинг СССР дан маслаҳатсиз Руминия ҳудудини дахлсизлигини таъминлангани учун Совет ҳукумати норозилик

билдиради. Бунинг фикрича бу кафолатлар совет Иттифоқи манфаатларига қарши йўналтирилган. Бу фактор билан ҳисоблашишга тўғри келади. Рейхсканцлерни сўзларидан у Германия маълум вақтгача бу кафолатлардан воз кечишнинг имкони йўқ деб ҳисоблашни тушунади. Бу Қора денгиз ваа қўлтиқдаги давлатларнинг ҳолатида манфаатдор бўлган Совет Иттифоқининг Қора денгиз қўлтиқларига нисбатан шуни айтиш керакки, улар Россияга ҳужум учун бир неча бор дарвоза бўлиб хизмат қилишди. Бу 1855-1856 йиллардаги Қрим урушида ҳам, 1918-1919 йилларда ҳам бўлганди. Молотов Германия ҳукумати қандай фикр билдиришини билишни хоҳларди. Агар совет ҳукумати Германия ва Италия Руминияга берган кафолатлар орасида асосланиб, болгарияга кундаги ички тузумни сақлаб қолиши билан кафолат берса бу масала бўйича олдиндан келишиб олиши хоҳлардим. Туркия шуни биладики, Совет Иттифоқи қўлтиқларига таалукли Монтре конвенциясидан қониқмаган, бинобарин, бу жуда долзарб масала Гитлер Монстреддаги келишув бу Рибентропнинг унга айтган масалаларини бу ҳақда у шунингдек Италия билан ҳам гаплашиб. Италиянинг бунга муносабати яхшилигини аниқлаганлигини айтади. Молотов ўртага қўйган масалага нисбатан Гитлер иккита ҳолатни ажратиб кўрсатиб қўйиш керак деб ҳисоблайди.

1. Руминия кафолат ҳақидаги илтимос билан ўзи мурожаат қилди, чунки у ҳудуднинг исмларини урушсиз топширолмади.

2. Италия ва Германия кафолат беришда адашмади, чунки буни нефть захираларини таъминлаш талаб этарди, яна Руминиянинг ўзи сўради.

Бунинг учун ҳаво кучлари ва айрим ер усти қўшинлари билан ҳисобланишига тўғри келади. Лекин уруш тугаши билан Герман қўшинлари Руминияни тарк этишади. Болгарнига нисбатан Гитлер Болгари Совет Иттифоқидан хоҳлайдими ва бунга Италия қандай муносабатда бўлиши керак деб ҳисоблайди. У Сталин билан шахсан учрашишни хоҳларди, чунки

бу музокараларни олиб боришни анча енгиллаштирарди, у ишонадики, буни молотов Сталинга етказади. Молотов охирги гапга мамнунлик билан миннатдорчилик билдириб, бу ҳақда Сталинга етказишини айтди. Биз бу нарсани қўлтиқ орқали ҳужумдан ўзимизни кафолатлашни хоҳлаймиз. Бу масалани СССР Туркия билан ҳал қилиши мумкин. болгарияга кафолатлар буни ишончлироқ ҳал қилишга ёрдам берарди. У яна шуни қўшимча қиладики, СССР келажакдаги Совет Иттифоқиға қўлтиқ орқали ҳужум қилмасликларини чегарасини қуришни зарур ҳисоблади. Унинг фикрича бу масалани Туркия билан келишув йўли билан ечса бўлади. Гитлер бу Рибентропнинг унга нисбатан айтган гапларига мос тушганини айтди.

Қора денгизни Мостредаги конвенцияни қайта кўриб чиқиш йўли билан таъминлаш яъни қўлтиқлар савдо кемаларига тинчлик даврида денгизга кириш имконини беради. Лекин Рус ҳарбий кемалари ҳамма вақт эркин ишлаш имконига эга бўлишади ва бу Қора денгизга бўлмаган давлатларни ҳарбий кемалари учун кириш ёпиқ бўлади.

Молотовнинг фикри бўйича қўлтиқларга нисбатан ҳолат шундайки, Греция ва Туркиянинг долзарби билан қўлтиқлар яқинида ҳарбий базаларга эга Англиянинг мумкин бўлган босқинидан қўлтиқларни кафолатлашдан СССР манфаатдор. У Совет ҳукуматининг хоҳиш бу масалани ечишни фақат ваъдаларда қолиб кетмай, амалда бажарилиши учун муҳимдир дейди. У Германия сиёсатини ким аниқлашни билмайди. Шунинг учун Рейхсканцлердан Болгарияга кафолат ҳақидаги масалага жавоб олишни хоҳлайди. Унда Болгарияда ички тизим шундайлигича қолдирилади. Ундан ташқари СССР Болгарининг Эгей денгизига интилишни қонуний деб ҳисоблаб, уни қўллаб-қувватлашга тайёр Гитлер буни учун қуйидагилар зарур деб ҳисоблайди.

1. Болгария ССР да бу кафолатларни хоҳлаш-хоҳламаслигини аниқлаш.

2 Бу масалани Дуг билан муҳокама қилиш керак. Молотов бу масала ҳозир шу ерда ҳал қилиниши зарур деб ҳисоблайди. У фақат Рейхсканцлернинг фикрини билмоқчи. Гитлер Дуг билан музокараларигача ҳеч нарса дейилмаслигини айтди. Дунай масаласига келсак, бундан Германия энг кўп манфаатдор, чунки у саноати энг ривожланган Дунай олди мамлакти ҳисобланади¹.

Қора денгизга ўтиш масаласи эса Германияни қизиқтирмайди. Бу масалаларни ҳаммасини синчковлик билан текшириш керак. Чунки келажакдаги катта ишларга ҳалақит бериши мумкин бўлган низоларни бартараф қилиш керак. Молотов қўлтиқлар масаласида СССР да соф мудрофаа вазифа борлигини яна бир марта айтиб ўтиш зарур деб ҳисоблайди. Россия ўтиш зарур деб ҳисоблайди. Россия рўзғорлоар орқали ҳеч қачон ҳеч кимга ҳужум қилмаган, буни тарих тасдиқлайди.

Гитлер Россия Қора денгиз давлатлари учун бу нарса тушунарли эканлигини айтди. Лекин унинг ўйлашича, бундан ташқари Россия келажакда бошқа қизиқишларга эга бўлади. Унинг ҳисоблашича, Осиё кенглигидаги СССР манфаатлари ҳақидаги масалада СССР Япония билан келишувга келишиш керак. У Япония Россия билан яқинлашуви ниятидан дарак берувчи айрим белгиларни кўради Хитой урушга нисбатан ҳам худди шундай Япония билан бу борада келишса бўлади. Молотов Совет Иттифоқининг бошқа масалалар ҳам қизиқтиришни айтди. Совет Иттифоқи катта ва қудратли мамлакат бўла туриб, Европага Осиёдаги катта масалаларни ҳал қилишдан четда туролма, секин бўлса ҳам лекин ривожланияпти, бунда Германия СССР га ҳамкорлик кўрсатаяпти, бунинг учун Герман ҳукуматига миннатдорчилик билдиради. Бу ҳолатда муросалик билан йўл топиш керак. Худди Хитой ва Япония ўртасидаги бу йўл Хитой

---

¹ Флейш –Хайэр Гитлер, Сталин и инициатива Германский дипломатии 1938-1938 М. 981 г. Стр 138.

учун фахрлидир. Бунда СССР ва Германия муҳим роль ўйнаши мумкин эди. Буларнинг ҳаммасини кейинчалик Риббентроп Москвага борганда муҳокама қилиш керак. Гитлер Сталик каби ўтган тарихий шахс билан ҳалигача учрашмаганлигидан афсусланади. Бундан ташқари унинг фикрича ўзи ҳам тарихга кириш мумкин. лекин у Сталиннинг Германияга келишига умид қилади. Чунки Гитлер уруш вақти ҳеч қаерга кетолмайди. Молотов Гитлернинг бундай учрашувини мақсадга мувофиқлиги ҳақидаги сўзларига қўшилиб, бундай учрашувни бўлишга умид билдиради. Шу билан суҳбат тугади.

Суҳбатни В.Богданов, В.Павловлар ёзиб олишди.

Суҳбат уч соат ўттиз дақиқа давом этди.

Ҳужжатнинг биринчи бетига қўл билан қуйидагича эслатма ёзиб қўйилган: “Берилган кўчирма билан ўтроқ Молотовнинг танишиб чиққанлиги ҳақидаги хабар мавжуд эмас”

**СССР ХХС раиси ва ташқи ишлар халқ комиссари В.М.Молотовнинг
Германия ташқи ишлар министри Фон Риббентроп билан 1940 йил 13
ноябрдаги Берлиндаги суҳбатидан кўчирма.**

Риббентроп Фюрернинг гапларига айрим қўшимчалар ва аниқликлар киритишни хоҳлаганини айтди. Унда у Совет Герман ҳамкорлигини кенг миқёсда аниқлаш имкониятлари ҳақида гапириш ва бундай ҳамкорлик ҳақидаги Сталинга ёзган фикрларини баён қилмоқни истарди. Бу фикрлар учлик пактига иштирокчи давлатлар ва СССР ўртасидаги ҳамкорликдан иборат Риббентропнинг фикрича, олдин тўрт давлат манфаатлари доирасини ҳамкорликда ўрнатиш йўлини топиш ва кейин Туркия муаммоси фақат Германия Италия СССРни қизиқтираётган бир пайтда манфаатлар доираларини белгилаш муаммолари тўрт давлатни ҳам қизиқтиради. Сталин

молотов билан гаплашиб олганидан сўнг министрнинг фикрича Германия ва СССР, Япония ва Италия билан манфаатларини бир кўринишга келтириб олиш имкониятларини аниқлаш мақсадида мулоқотга киришади. Туркияга келсак, унда у Италия билан мулоқотни кўзда тутади. Турклар га мақсадли йўналишда таъсир кўрсатиш учун “Модус проценти”ни топиш мумкин. Агар бу мамлакатларнинг манфаатларини Риббентроп иложи бор ва фойдали деб айтган бир кўринишга келтириб олинса, унда бу икки мажмуаларни улар орасида ишончни ҳужжатларда акс эттириш мумкин. агар СССР Германиянинг урушни кенгайтиришга қаршилиқ қилиш фикрига қўшилса ва урушни тўхтатишни нуқтаи-назардан турса, у Молотовнинг сўларидан бу масалаларни ўрганиб чиқишга лойиқлигини тушунганлигини кўриб қўйди:

“Мен ўзимга бу ўрганишни якуний мақсадини учлик пакти қатнашчилари ва СССР ўртасидаги ҳамкорлик ҳақидаги келувни тузиш деб тасаввур қиламан”. Бу ишларни аниқроқ кўриб чиқиш учун унинг фикрича, бу келишув ташкил топиши керак бўлган бир неча пунктларини орқага сурди. У бундай аниқ кўринишда Япония ҳам Италиянинг чекланишини алоҳида таъкидлаб ўтди. У бу фикрлар энг аввал СССР ва Германия ўртасида аниқлаб олиш керак деб ўйлайди. Албатта бу фикрларни у умумий тартибда Япония ва Италия билан муҳокама қилганда у ўзи айтган гаплари таклиф эмас, фақат ҳамфикрларни ҳам айтди. У Сталин билан келишувни имконияти ҳақида гаплашиб кўришни сўрайди. Кейинги босқич Италия ва Япония билан музокаралар бўлиши керак. Агар бу масалаларда аҳамиятга эга бўлса. У учлик пакти қатнашчилари ва СССР ўртасидаги келишувни қуйидагича фикр қилади. Учлик пактига аъзо давлатлар ҳукуматлари уларни қизиқтира диган соҳаларда ҳамкорлик учун база яратиш мақсадида халқнинг фаравонлигига ёрдам берадиган янги тартиб ўрнатиш ҳоҳишига таяниб қуйидагилар ҳақида келишиб олишди.

1. Германия Япония ва Италия давлатларининг учлик пактга мувофиқ урушни бутун жаҳон миқёсида ёйишга қаршилиқ кўрсатиш лозимлиги ва тинчликни ўрнатиш учун ҳамкорликда ишлашни муҳимлиги учун улар дунёнинг бошқа қисмларидаги бошқа халқларни ҳамкорликка жалб қилиш ҳоҳишлари ҳақида эълон қилинди. Чунки бу халқлар ўз интилиши билан шу йўналишда боришга розидирлар. СССР бу мақсадларда бирдамликни билдириб, учлик пакти қатнашчилари билан ҳамкорлик қилишга қарор қилди.

2. Германия, Италия, СССР, Япония ўзаро манфаатлар доираларини ҳурмат қилиш мажбуриятини олишади. Бу манфаатлар доиралари бири-бирига яқин жойлашгани учун ҳамма масалалар бўйича дўстона руҳда келишилади.

3. Келишувчи томонлар уларнинг бирига қарши қаратилган гуруҳларни қўллаб-қувватланади. Улар бир-бирини иқтисодий қўллаб-қувватлаш мажбуриятини олишади. Ва ўзларининг иқтисодий келишувларини кенгайтиришга интилишади.

4. Бу келишувни узоқ муддатга тузса бўлади. Айтайлик, ўн йилга, бу келишувга қандайдир кўринишдаги қўшимча махфий келишувни қўшса бўларди.

Бу қўшимча келишувда очиқ келишувга мувофиқ келишилаётган тўрт томон ҳудудий операциясининг оғирлиқ шароитини акс этиш мумкин. германияга келсак, унда тинчлик ўрнатилгандан сўнг Европада ўрнатилиши лозим бўлган ревизиядан ташқари унинг операциясини оғирлиқ маркази ўрта Африкада бўлади. Италияга келсак, Европа ревизияси билан бирга унинг операцияси Шимолий Шарқий ва Шимолий Африкага ёйилади. Япония операциясининг оғирлиқ марказини у билан музокараларда дипломатик йўл билан аниқлаш керак.

Риббентропнинг таъкидлашича, Япония операциясининг Манчжоу-Го ва Япония оролларида жанубга йўналтиришда йўналтириш мумкин. СССР га келсак эса бу масалани ойдинлаштирсан, бўлади. Унинг таъкидлашича, СССР операциясининг оғирлик маркази жануб, яъни Ҳинд океани йўналишида ўтади. Бу келишувни давлатлар икки томонлама талабаларни ҳурмат қилиши кўрсатилган пункт билан тўлдириш мумкин. иккинчи вўшимча протокол ҳақида ҳам ўйлаб кўрсан бўларди, унда қуйидагилар акс этилади: Германия Италия ва СССР Туркияни улар билан ҳамкорликка жалб қилиш бўйича келишиб олишди. Улар бу йўналишда бир хил сиёсат олиб бориш мажбуриятини олишади. Германия Италия ва СССР Монте-Негро шартномасини бошқа шартнома билан ўзгартириш учун ҳаракат қилишди. Бу яъни шартнома бўйича Совет Иттифоқига ҳарбий флотни қўлтиқлар орқали ўтказиш ҳуқуқидан воз кечишлари керак. Бунда табиийки, қўлтиқлар ҳамма савдо кемалалари учун очиқ бўлишади. Агар СССР Италия ва Япония, Германия билан ҳамкорлик қилишни хоҳлашсан, бунга ҳайрихоҳлик билдиради.

Риббентроп таъкидлашича, алоҳида масалаларни дипломатик вакиллар орқали дипломатик йўл билан ойдинлаштириш мумкин: Москвада граф Шулинберг орқали, Берлинда сиёсий ваколатхона орқали Риббентроп Сталиннинг хатидан тушундаки, Сталин СССР нинг уч давлатлар билан ҳамкорлигига салбий муносабатда эмас экан. Унинг ўйлашича, дипломатик музокаралар ташқи ишлар министрининг ўринбосари Сталиннинг ташрифи ва бундай келишувни имзоланиши ойлик якунланиши мумкин. табиийки, буни ҳамма муносабатларда ўрганиб чиқиш керак. У Молотовдан жавоб олишини хоҳларди, чунки бу масала ўз-ўзидан маълумки, ўрганиб чиқишга ва муҳокамага муҳтож.

У ўзининг гапларига яна қуйидагиларни қўшимча қилди. Министрнинг айтишича, у ҳамма вақт СССР ва Япония ўртасидаги муносабатларга қизиқиб келган. У Молотовнинг бу муносабатларининг ҳолати ҳақида сўрай

олиши мумкинлигини билмай турибди. Молотовнинг сўзларидан у бу муносабатларни тезроқ суръатда яхшиланиш белгилари борлигини тушунди.

У Японияда СССР билан ҳужум қилмаслик пактини тузишга катта аҳамият беришаётганини ҳақидаги ахборотга эга. У бу ишларга аралашини хоҳламайди, лекин бу масалалар бўйича келишиб олишни фойдали деб ҳисоблайди. Балки Германиянинг воситчилиги Сталиннинг Осиёликларни Риббентропга қараганда яхшироқ бўлиши ҳақидаги сўзлари ёдида, лекин Риббентроп Япониянинг СССР билан кенг миқёсдаги келишувни тайёрлигини билдиради. Агар ҳужум қилмаслик пактини тузишга эришилса, унда Япония ҳавода муаллақ турган, Совет –Япон муносабатларининг ҳамма масалаларни кенг миқёсда барқарорлаштиришни хоҳларди. Японияликлар ундан ҳеч нарса ҳақида сўрашмаганди. Лекин Риббентроп япон ҳукуматининг ҳужум қилмаслик ҳақидаги битим тузилганда ва агар Хитой билан келишувга эришилганда СССР нинг ташқи монополия ва синозендаги манфаатларини тан олишга тайёргарлигини айтди. Япония билан ҳужум қилмаслик ҳақидаги битимига тенг кучли бўлган учлик пактига СССР қўшилса, унда СССР нинг Британия Ҳиндистондаги манфаатларини ўрнатиш мумкин бўларди.

Агар келишувларга эришилса, Япония концепцияси масалаларида ҳам музокаралар олиб боришга тайёрдирлар. Лекин бунинг учун Японлар мамлакат ичкарасидаги айрим қаршиликларни бартараф этишлари лозим.

Ўртоқ Молотов Риббентропнинг сўзларига ўзининг бир нечта фикрларини билдиришга рухсат сўрайди. У охиридан, яъни Совет-Япон муносабатларидан бошланишини хоҳларди. У шу йили Совет-Япон муносабатлари ривожланган йўл бўйича тезроқ олдинга боришга асос борлигига умид билдирган эди. Бу муносабатлар тўхташлар ва узилишлар билан бўлса ҳам ижобий йўналишда ривожлангандилар. Япония ҳукумати кейтралитет ҳақидаги пактни тузиш масаласини қўйди. СССР бу таклифни

маълум деб топди ва ўз нуқтаи-назарини яхлит кўринишдаги баёни билан бирга жавоб берди. Шундан сўнг Япон ҳукумати ҳужум қилмаслик ҳақидаги пактнинг тузиш таклифини билдирди. Совет томони эса Японларга бу масала кўшимча муҳокамани талаб қилишни айтди. Молотовнинг фикри бўйича чуқурлашиши керак бўлган Совет-Япония муносабатларининг ҳолати мана шундай ҳозирги вақтда Совет томонининг фикрига иш фақат юқорида келтирилган ва Японияга Того орқали топширилган Совет нуқтаи –назари хиёнатига япониянинг жавоб бериши қолди, бундан ташқари Татекова Совет томони баён қилган мулоҳазалар бўйича Япон ҳукумати фикрини сўраши ва шундай қилиб жавобни етказишни ваъда қилганда. Бу масала бутун бир ишлар конмплексини боғлиқ ва ўзаро келишувга келиш учун бир қанча вақт талаб қилишди¹

Рейхсминистр олдинга сурган бошқа масалалар бўйича Молотоқ бир нечта фикр билдириб ва ўз навбатида Риббентропга бир қатор масалаларни ҳавола қилмоқчи бўлди. Туркия ва қўлтиқларда нисбатан совет ҳукумати қуйидагиларни келтирди: биринчидан, Туркия билан қўлтиқлар масаласи бўйича келишиб олиш керак, икинчидан, Монстре конвенцияси яроқсиз, учинчидан, Қора денгизи бўлган СССР учун Англия қўлтиқлари орқали ҳужум қилмаслиги ҳоқадига масалага аниқ кафолатларни олиш зарурдир.

Бундай кафолатнинг аниқ кўринишларини ва Қора денгиз давлатлари ва СССР учун хавфсизлигини таъинлашни муҳокама қилиш керак. Бу масалалар ўрганиб чиқишга муҳтож ва ҳал қилишни маълум вақт талаб қилади. Риббентроп СССР Италия ва Германиянинг ҳамкорлиги Туркия ва Англия билан алоқани узиб, СССР нинг қўлтиқлар ҳақидаги ҳоҳишни бажаришга олиб келади деб ўйлашини айтди. СССРнинг ҳоҳишларини қондиришни Италиянинг айрим интилишларига тескари равишда амалга

---

¹ Флейш –Хайэр Гитлер, Сталин и инициатива Германский дипломатии 1938-1938 М. 981 г. Стр 138.

ошириш керак. Германия қўлтиқларидан иккинчи навбатда манфаатдор, улардан биринчи навбатда Россия манфаатдор. Бизнинг манфаатларимиз паралел равишда бўлмоқда. Германия уруш вақтида инглизларнинг Қора денгизга киришга урунишларига қаршилик кўрсатиш мақсадида қўлтиқлардан манфаатдор бўлган бир пайтда “СССР улардан абдий манфаатдордир. Молотов атилганини тўлдириб, Риббентроп Германиянинг Қора денгиз давлати эмаслигига иқдор бўлиш кераклигини айтди. Унинг учун қўлтиқлар иккинчи эмас, балки учинчи ўринда аҳамиятга эга Қора денгиз давлати бўлмаган Италия учун ҳам қўлтиқлар биринчи ўриндаги аҳамиятга эга бўлиши мумкин. СССР учун қўлтиқлар масалалари фавқулотда муҳимдир. Молотовнинг таъкидлашича, Совет Иттифоқини Болгариянинг ички ҳаёти қизивтирмайди. СССР нафақат Туркия масалаларига тўхталиб ўтишни муҳим деб ҳисоблайди, балки СССРнинг Қора денгиз чегаралари хавфсизлигини Болгариянинг совет қафолатлари билан боғлайди. Риббентроп Италия қўлтиқларидан манфаатдор эмаслигига қўшилмаслигини айтади. Италия қўлтиқларидан манфаатдор. Чунки у Ўрта Ер денгизида жойлашган.

Молотов Италияда Қора денгиздан ҳеч ким ва ҳеч қачон хавф солмаслигини огоҳлантиради. Риббентроп денгиз стратегик эмаслигини ва Италияни стратегик ҳолатини баҳолай олмаслигини айтади. Болгарияни қафолатлашга келсак, унда бугун Фюрер айтганидек, бу ҳақда Болгариянинг фикри қандайлигини билмайди. Риббентроп бу масала бўйича бу давлатнинг қаоллари билан музокаралар ўтказиш имкониятига эга бўлади. У олдин айтган эди, айрим давлатлар балки учлик пактига бошқа кўринишда қўшишлиш мумкин. болгария қафолати масаласи. Италия билан муҳакама қилиниш куерак. Министрни Молотов Болгариянинг қафолатини СССРни қўлтиқлар орқали ҳужумдан хавфсизлигини таъминлаш вазифаси билан қандай боғлаётганини қизиқтираи. Молотов Болгарияни Туркиядан кейинги қўлтиқларга энг яқин жойлашган мамлакатлигини ва бу масалалада Қора

денгиз давлати сифатида жуда ҳам манфаатдорлигини айтади лекин берилган ҳолатда бошқа бошқа мамлакатларда тегишли бўлган ҳамма масалаларни ҳал этишни иложи йўқлиги учун Совет Иттифоқининг Болгарияда кафолати масаласи бўйича Герман ҳукуматининг кнуктаи-назария бўлиши керак. У бу масала бўйича бошқа давлатларнинг фикрини билиш шарт эмас деб айтмаслигини такрорлайди. Лекин берлинда бошқа масалаларга кўра, Герман ҳукуктининг нуқтаи-назарини аниқлаш осонроқ бўлади. Риббентроп бу масалага герман ҳукумати Италия билан келишилмасдан жавоб беролмаслигини яна бир бор. У СССР ни нг Англия томонидан қўлтиқлар орқали жумладан ўзини кафолатга интилиш Риббентропнинг бу муносабатда Италия билан гаплашганларига мос тушадими, йўқми шуни билдиради. Италия қўлтиқларидан манфаатдорлигига СССРнинг хохишларига рози бўлишга ваъда берди. Умумий жавоб эса Сталиннинг хатида бериганди Келишувларни излаш ҳақида Молотов таъкидлаган ва яна бир бор таъкидлайди, манфаатлар доираларини чегаралаш ма саласи бўйича Германиянинг мулоҳазалари тўғрими? Бу саволга аниқ жавоб бериш қийин. Чунки ҳозирги Германия бу саволни СССР олдида қўймаган ва Совет ҳукумати учун янги ҳисобланади. У ҳозирги Сталиннинг ва бошқа Совет раҳбарларининг фикрларини билмайди. Лекин уни айтган гапларидан СССР нинг жавоби келиб чиқади. Унинг фикрича, бу эртанги куннинг катта масалаларини бугунги куннинг масалаларидан ажралмаслик керак ва уларни тўғри боғласак, керакли ечим топилади.

У Министр ва Рейхсканцлер билан бир неча марта суҳбат қилди. Бу эса муҳим масалаларни ҳал қилишдаги катта қадамдир. Бу йўлдан кейин қандай бориш кераклигини Молотов Риббентропга ҳавола қилди. Риббентроп бизнинг элчиларимиз Граф фон Шуленберг ва ўтроқ Шварцевлар бу масалаларни дипломатик пактда муҳокама қилишни давом эттиришаётганини айтган эди. Агап ҳозир бошқа методларга ҳожат бўлмаса,

унда бу тифлиф маъқулдир. Молотов мени у қўйган саволарга жавоб берди деб ҳисоблайди.

Шу билан суҳбат тугади.

Суҳбат Риббентропнинг бошдан сақланиш жойида соат 21-24 гача давом этди.

В.Павлов ёзиб олди.

Ҳужжатнинг биринчи бетига қуйидаги эслатма ёзиб қўйилган:

“Берилган ёзмани ўртоқ Молотов томонидан кўриб чиқилганлиги ҳақидаги хабар мавжуд эмас”.

Ўша ерда 68-78 варақларда ишонсиз ёзув машинаси нусхаси.

Риббентропнинг шу йил яъни 1940 йил 12 ноябрда А.М.Молотовга Берлинда топширилган тўрт давлат ҳақидаги таклифи.

1. Германия, Япония ва Италия давлатлари пактига мувофиқ уруш жаҳон низоларига кенгайишга қаршилик қилиш кераклиги ва тинчликни ўрнатиш учун ҳамкорликда иш қилиш ҳоҳишлари ҳақидаги фикрни эълон қилишди. Чунки бу халқлар ўзларининг боришига тайёрлар. СССР бу маҳсулотлар билан бирдамлигини билдираяпти ва учлик пакти қатнашчилари билан ҳамкорлик қилишга қарор қилди.

2. Германия, Италия, СССР ва Япония бир-бирларининг манфаатлари доирасининг ҳурмат қилишади. Манфаатлар доиралари бир-бирига боғлиқ бўлганлиги учун булар ундан келиб чиқадиган ҳамма масалалар бўйича дўстона руҳда келишилади.

3. Келишилаётган томонда уларнинг бирортасига ҳам қарши қаратилган гуруҳларини қўллаб-қувватланади. Улар бир-бирини иқтисодий қўллаб-қувватлаш мажбуриятини олишади ва уларнинг иқтисодий келишувларини кенгайтиришга интилишади.

4. Бу келишувни узоқ муддатга айтайлик, ўн йилга тузса бўларди.

2.2. В.М.Молотовнинг Рейхсмаршалъ Геринг ва Гитлернинг ўринбосари Гесс билан суҳбатлари.

Халқ комиссарлари советининг раиси ва ташқи ишлар министр бўйича халқ комиссари ўртоқ В.М.Молотовнинг рейхсмаршалъ Геринг билан 13 ноярь 1940 йил Берлиндаги суҳбатю.

Ўзаро саломлашувдан сўнг Геринг Берлинда тун осойишта ўтганини айтди, қаттиқ шамол бўлгани учун инглизлар Берлинга учиб келолмайди. Гериннинг айтишича, Берлингача масофа улар учун ҳаддан ташқари узоқ, бундан ташқари 70 километр соатлик ғарбий шамол вақтида Берлинла доим осойишталик бўлади. Кузда инглизлар авиацияси ҳара катларини қаттиқ қийинлштирилган ғарбий тоонлар кўпаяди. Гериннинг айтилишича унинг ўқувчиларига бу шамоллар фақат Германияга қайтиб келиши учун ёрдам беради. Кейин Геринг ўртоқ Молотов билан танишганидан хурсандлигини айтади. Герингга маълумки, ўртоқ Молотовнинг муносабатлар мобайнида вужудга келган қийинчиликлар бартараф этилган Ўртоқ Молотов унга рейхсмаршалнинг катта миқдоридаги хўжалик, сиёсий ва ҳарбий ишларни олиб боришнинг маълумлигини, лекин рейхсмаршалъ фаолиятининг оғирлик маркази қаерга етишиш номаълумлигини айтишди. Молотовнинг фикрича, ҳозирги вақтда ярим ҳарбий ва ярим иқтисодий ишларда етади. Ўртоқ Молотовнинг айтишича Беринг Германиянинг буюк ташкилотчилари сафига киради. Геринг жавоб берар экан, Молотовнинг ҳақлигини унинг фаолиятининг оғирлик маркази авиацияда етишини айтди. У кеча қронтда эди ва ўртоқ Молотов билан танишиш мақсадидаБерлинга келдию бугун яна фронтга қайтади. Унинг фикрича, авиация бу Англияни яксон қиладиган қуролдир. У кўрган фото расмлардан Лондоннинг вайрон бўлганини унга маълум ва бундан ташқари у битта душман самалаётини шаҳарлар аҳолисига келтирадиган хавотирлардан ташқари таққосланганда шаҳарга ташланадиган юзлаб тонна бомбалар нимани англшатишни тасаввур қилади.

Геринг Англия иқтисодиётига Герман авиациясини бундай зарбаларга дош беролмайди, деб ўйлайди. Унинг айтишича, инглизлар, Берлин воқеаларини бомбардимон қилдик, деб таъкидлаётган экан. Ўртоқ Молотов ҳоҳлаган жойларини кўздан кечириш мумкин. лекин аҳамиятини вайронагарчиликни кўрмайди. Бомбалар касалхонада, бўёқчилик заводида, ёғоч омборхонасига, бир неча уйларга ва “Тиргартен” паркига келиб тушди. Аксинча, фото-суратдан Лондондаги аҳвол жуда ҳам оғирлаги ҳақидаги хулоса қилиш мумкин. ўртоқ Молотовнинг инглиз ёлғонига бўлишни ҳоҳлардим. Германиядаги вайронагарчиликларни Герман авиациясининг Англияда қилганлар билан таққослаб бўлмайди. Бу вақтда ўртоқ Молотовнинг СССР нинг Лондондаги сиёсий вакиллариининг докладларидан маълум бўлса керак. Геринг делегациясининг иши майдо-чуйдалар билан шуғулланиш, раҳбарлар эса йирик масалаларга эътиборни қаратишлари керак деб ўйлади, кейин у Германиянинг товар етказиб бериш маслаҳатини бузиш шу билан тушунриладики, Германия уруш олиб борапти. Шунинг учун СССР нинг буюртмалари қурол-аслаҳа буюмларига айлантирилаяпти деди. Шундай бўлса ҳам у имкони бор ҳамма нарса бажарилади деб ваъда бермоқда. Агар совет буюртмалари бир соҳага йўналотирилмай, бир қатор соҳаларга бўлинганда эди, албатта буни қилиш осон бўлади. Шундан ташқари руслар нимага буюртма беришни билмаётгани каби нарсалар уни эътиборини тортди. Агар бу ерда тезроқ ҳаракат қилишганида эди –деди Геринг унда бу рус ҳоҳишларини бажаришга ёрдам беради. Герингнинг айтишича, ишнинг тезлашишига ҳар томонлама ёрдам бериш керак ва кўпроқ ишонч билдириш керак. Гап нарсалар ҳақида кетганда у бу масалани орқага суриб қўйиб, олдин буюртмаларни бажариш кераклигини айтди. Майда СССР имкони борица тезроқ самолиётларни олишни ҳоҳлаганда ҳам шундай бўлганди. Гериннинг айтишича, СССР нинг товар етказиб беришимухлатида ва ҳатто эрта бажараётганини унга маълум, унинг гапларига қараганла, дивизия

зичлик аҳамиятга эга эмас. Пайдо бўлган дефицит мувозанатлаштиради. Геринг масалаларни йирик хусусиятларда режалаштирилган ва ҳал қилиш керак дейди. Негизлар қанчалик кенг бўлса дейди у –бизнинг муносабатлар шунчалик чуқур бўлади. Гериннинг гапларига жавоб берар экан, Молотов энди давлат раҳбарларининг яхши тилак ва ниятлари билан Совет-Герман муносабатларида муносабатларни янги базада мавжуд бўлиши ва муваффақиятли ривожланиш йўлига ўтамиз дейди. Бизнинг ниятларимиз ва мақсадларимиз ҳаётда тасдиқланган, шундай бўлса ҳам бу муносабатларни мустаҳкамлиги ва улар асосли ўйлаб топилганлиги ҳақида гапирса бўлади. Совет ҳукумати ва И.В.Сталин СССР ва Германия ўртасидаги дўстона муносабатларни юксалтириш учун яхши база топилганига аминдир. Бу муносабатлар эртанги куннинг чуқур манфаатларида қўйилган. Ўртоқ Молотов иқтисодий муносабатлардан ҳамма деталларни кузатиб бораётганини айтди. Бу билан Молотовнинг гапига қараганда Хильтер яхши биладиган Микоян шуғулланади. Микоян ишдан тўлиқ хабардор, ҳамма муҳим нарсалар албатта менга маълум.

Ўртоқ Молотов СССР нинг буюртмалари нимага бажарилмаётганлиги ҳамма вақт ҳам унга тушунарли эмаслигини айтди. Ваҳоланки, Германиянинг иқтисодий ҳолати уруш ва бошқа мамлакатлар ресурсларини жалб қилиш натижасида яхшиланди. Геринг ҳам майда –чуйдалардан хабардор эмаслигини айтади. Молотовнинг алоҳида буюртмаларининг бажарилишини чўзилиши ҳақидаги саволга Геринг қуйидагиларни айтди. Албатта Германия ўз қарамоғида катта ҳудудларга эга бўлиб иқтисодий мустаҳкамлашди, лекин Геринг шуни эслаши керакки, бунда гап уруш олиб борган катта вайронагарчиликка учраган мамлакатларнинг ҳудудлари ҳақида бораяпти.

Германиянинг саноати кучли ривожланган ҳам бўлса, у кўп буюртмаларга эга. У буюртмаларнинг бажарилишини чўзиш ниятлари

йўқлигини айтиб, аҳвол яхшиланишга ишонтирди. Бир вақтнинг ўзида Геринг шуни айтдики, буюртмаларнинг бажарилиши чўзилаяпти. Чунки алоҳида бандлар бўйича уларда тушунмовчиликлар бор. Масалан, Руслар маълум бир заҳарли плиталарни сўрашяпти, бу плиталар эса обдон ишлов беришни талаб қилади.

Немис техникалари бу плиталарга буюртмаларни техник талабларга кўра бажариб бўлмаслигини айтди ва тез ишлаб чиқариш мумкин бўлган бошқа плиталарни таклиф қилишди. Лекин руслар ўз гапларига туриб олишди ва ушланиб қолишлари юзага келди. Геринг айрим вақтларда ушланиб қолишларда ўзлари ҳам айбдорликларини тан олишди. Жумладан, ўз буюртмаларини биринчи навбатда бажарилишини талаб қиладиган ҳарбий бошқармалар Геринг техника ёрдамида нисбатан уни тезроқ қилиш ҳақида кўрсатма берганини айтди. Лекин айрим вақтларда русларнинг талаблари хизматда ҳам узоққа бораётганини айтди. Унинг гапларига қараганда фирмалар ҳаттоки уларнинг ўзларининг ҳам ҳамма очиқча муомала қилишар экан. Геринг СССР га етказиб берадиган товарларни улар учун муҳимлигини тан олди. Лекин СССР га уларни бажариш осон, чунки гап хом ашё ҳақида кетаяпти.

Германияга эса маҳсулот етказиб бериш қийин. Чунки етказиб бериладиган маҳсулотни олдиндан тайёрлаш керак. Ўртоқ Молотовнинг фикрича, саволлар жумладан заҳарли плиталарга таалуқли саволларга жавоб беришни айтди. Ўртов Молотов бу савол катта қийинчиликларга эга бўлмайди. Балки умуман четлаштирилади. Ўртоқ Молотов Германия муҳим техник ёрдам кўрсатиши мумкин эди, -дейди. Биз сўраймизки, дейди Молотов, бизга бу сир бу Германиянинг ички масаласи дейдиган аниқ жавоб берилсин. Ўртоқ Молотов айтдики, биз қарама-қарши масалалар яъни нефть ва дон бўйича келишиб олишимиз мумкин ва шарт. Агар қизиқиш бўлса, ечимни ҳам топса бўлади, -дейди. Молотов. Геринг ўртоқ

Молотовнинг Берлингаташрифи муносабати билан ССР ҳоҳишларини бажаришга имкон борича, ҳамма кучини сарфлашини айтди, бу тех ёрдам масаласига ҳам таалуқли. Геринг бартараф қилиб бўлмайдиган қийинчиликлар йўқ деган фикрга қўшилишни айтди. У И.В.Сталинга қизгин салом етказишни сўради. В.Павлов ёзиб олди.

СССР халқ комиссарлар советининг раиси ва ташқи ишлар бўйича халқ комиссари ўртоқ В.М.Молотовнинг Гитлернинг ўринбосари Гесс билан 1940 йил 13 ноябрдаги суҳбатидан кўчирма.

Ўртоқ Молотов Гесс ишлайдиган бошқарма ҳақида сўради. Гесс бу партияди давлат билан алоқасини амалга оширадиган боғловчи штаб деб жавоб берди.

Ўртоқ Молотов бу ғоявий ва ташкилий муносабатда олий даромаддаги қизиқ жойлиги ва унинг вазифаларини умумий хусусиятларини билиш ҳизматлари эканлигини айтди. СССР да партия ва давлат ўртасидаги муносабатлар ҳамда қилинган маълум Германия ва СССР ёш давлатлар ва Германия бу масала қандай ҳал қилинаётганини билиш қизиқ бўлади. Гесс партияди Марказий Мюнхенда жойлашган деб жавоб берди. Национал социалистлар ҳокимият тепасига келганда дейди у. Национал социалистлар ҳам бўлмаган министрликлар ишини назорат қилишда зарурият туғилди. Национал социалистлар тўлқини Мюнхендан келарди. Кейин ҳамма чиновликларни национал сациолистлар билан алмаштириш вазифаси юзага келди. Гитлернинг фармони билан бу мақсад учун боғловчи штаб яратилди, унга олий табақадан бошлаб энг паст табақалардаги ҳукумат маслаҳатчиларидан тугайдиган ҳамма чиновликларни текшириб кўриш вазифаси юклатилди. Боғловчи штабнинг розилигимиз битта ҳам чиновник ўз лавоимида қолмасди. Бундан ташқари партия янги қонунларни ишлаб чиқаришга жалб қилинганди. Фюрернинг ишлари кўпайиб кетгани учун Партия қонунлар чиқариш ишига қўшилди. Боғловчи штабга қонунларни

тайёрлаш устидан назорат маркзи бажаролмасди, чунки бунинг учун министрликлар билан мулоқот қилиш зарур эди. Агар тижорат тилини қўллайдиган бўлсак, дейди Гесс унда боғловчи штабни Мюнхеннинг филиалига тенглаштириш мумкин. Ўртоқ Молотоқ СССР даги каби партиядо марказий комитет мавжудлиги деб қизиқади. Гесс бу вазифани гаулайтерлар ва рехелайтерлар (маҳаллий ва марказий партия раҳбарлари) сёзди бажарилади деб жавоб берди ўртоқ Молотоқ ниционал социалистоик партиядо марказий аппарат мавжудлиги деб сўради Гесс бундай аппарат мавжудлиги ва у Мюнхендан жойлашганини айтди. У бу апаратга бошчилик қилади ва партия марказий аппаратнинг бошлиғи ҳисобланади. Гесс СССР да боғловчи штат борми, деб сўради. Ўртоқ Молотов СССР да бундай система мавжудлигини айтди, лекин боғловчи штат мавжуд эмас. Гитлернинг ҳам давлатнинг ҳам кўпгина раҳбарларини битта шахс бошқаради. Лекин фақат партия ишлари билан шуғулланадиган МК секторлари ва вилоят ташкилотлари секторлари бор. Улар боғловчи штатни функциясини бажаришади, кейин бизда ҳам текширадиган одамларини танлаб олишади ва жойлаштиришади. Биз партиянинг ички структурасида эгамиз дейди, ўртоқ Молотов Партия ва Давлатнинг структураси бизда икки ҳужжатда берилган²⁸. Уставда ва Конституцияда конституция партия ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни аниқлайди.

Ўртоқ Молотов Германияга нисбатан бундай ҳужжатларни унга номаълумлигини айтди. Германия каби яхши ташкиллаштирилган давлатда бу масаланинг қандай ҳал қилинаётгани учун уни қизиқтиради, чунки унинг ўзи 1939 йилгача халқ комиссарлар раиси, марказий комитет сектори лавозимларига ўн йил шундай ишлар билан шуғулланган Гесс давлат ва партия ўртасидаги ўзаро муносабатлар махсус ҳужжатларда баён этилмаганини айтди. У ҳам жорий ривожланиш поғонасида турибди. Ўртоқ Молотов бу тушунарлигини айтди. Гесснинг айтишча, партия аста-секин

давлатга кириб бормоқда, чунки Германия каби юқори ташкиллаштирилган давлатда ҳамма чиновликларни бирдан ниционал социалистлар билан алмаштириш мукин эмас. Национал социалистларнинг давлат бошқармалари бор эдилар, лекин улар тажрибасиз ва ўқишлари керак эди. Алоҳида вилоятлар партия номидан Гаугейтерлар қўйиларди. Улар давлат ишлари билан танишиб ва тажриба орттириб, кейин бу вилоятларга раҳбар этиб тайинланарди. Ўртоқ Молоток СССР ва Германияда бир-бирига ўхшаш нарсалар кўп, чунки бу икки партия ва икки давлат янги типлидирлар. Шунинг учун у бу масала билан шундай қизиқди¹.

В.Павлов ёзиб олди.

Ҳужжатнинг биринчи бетида қўл билан қуйидаги слата ёзиб қўйилган:

“Ўртоқ Козеревнинг билдиришича, бу ёзма ўртоқ Молотов томонидан кўриб чиқилмаган”.

---

¹ Новая и новейшая история 1993 №5. Стр 64-65

Хулоса

Гитлернинг 1940 йил кузидаги мақсади Германиянинг дунёдаги мавқеини ошириш эди. Бунинг учун Британия империясини йўқ қилиш ва Совет Иттифоқини парчалаб юбориш эди. Бу билан у икки томонлама урушдан қочмоқчи бўлди. 1940 йил 31 июнда Берлинда ҳарбий бошлиқлар билан бўлган учрашувда Гитлер шундай дейи. “Биз Англияга бостириб қирмаймиз, биз унинг қаршилиқ кучларини янчиб ташлаймиз, шунда урушда енгиб чиқамиз. Уруш ўз-ўзидан ютилган Франция, Британия, ерикликдан тушиб қолган Италия Британия армиясини сиқиб чиқаради. Сув ости ва ҳаводаги уруш жангининг борлигини ўзгариши мумкин. лекин уруш икки йилга чўзилади. Англиянинг ишончи Россия ва Америка Агар Англиянинг Россияга бўлган ишончи синса, шу билан бирга АҚШ ҳам Англиядан қўшин тортади, чунки Россиянинг янчилиш Шарқий Осиёда Япониянинг кучайишига катта таъсир қилади. Агар Россия йўв қилинса, Англия охириги ишончини ҳам йўқотади. Шунда Германия Европа ва Болвонда ҳукмронлик қилади” хулоса. Бу мулоҳазалардан кейин Россия қўлга олиниши керак.

Муддат 1941 йил баҳори.

Отто фон Бисмаркларнинг муваффақиятлїятажрибаларидан Рейх бошлиқлари ССР билан бўладиган урушда фойдаланишга қарор қилдилар. Пухталиқ билан ишлаб чиқилган системага боғлиқ дипломатик қадамлар қуйидаги мақсадларга қаратилган эди:

ССР билан бўладиган урушда музокараларни Британияга қарши олиб бориб ва советлар томонидан ҳужжатларни қўлга киритиш;

Кейинчалик ўзининг юқори даражадаги вакилларини Англияга қарши тўплаган ҳужжатлар билан жўнатиб, Герман –Совет уруш вақтида Буюк Британия давлатига Европа иккинчи фронт очишга йўл қўймаслик керак.

-Сталин музокаралар билан кейинги ҳамкорликка қизиқтириб ва шу йўл билан уни чалғитиб, Совет Иттифоқига тўсатдан бостириб кириш режасини сир тутиш;

-шу қадамлар билан ташқи қиёфасига яқинлашиш ва ишонтириш Германиянинг юқори мартабали бошлиқлари иштирокида кўриб чиқилди.

1940 йил 13 октябрда Германиянинг ташқи ишлар министри Риббентроп Сталин номига хат юбориб, В.М.Молотовни Берлинга келишга таклиф қилди. Хатда 1940 йил 27 сентябрдаги битимга асосан, совет Иттифоқига “учлик иттифоқига бирлашишни аниқлаб олиш кераклиги тўғрисидаги масалаларни муҳокама қилиниши ҳақида айтилган эди.

Бундай хатни жўнатган Германия фашизми бошлиқлари ўйлаган эдиларки, асосий мўлжалдан ташқари Молотовни Германия келиши совет бошлиқларини диққатини чалкаштириб, Британия давлатларини фикрига мос келадиган йўналишга оғдириш эди.

Москвада бу учрашувга пухта тайёргарлик кўрилди. Ваъда қилинганлигига арамай, Германия ўзининг қўшинларини Финландиядан олиб чиқиб кетмади. Аксинча қўшинларини янада кучайтирди, бунинг устига Германия Болқон давлатларига ҳам диққат эътиборини қарата бошлади. Буларнинг ҳаммаси Совет флоти бошлиқларининг ташвишига солиб қўйди. Бу саволларга Совет-Герман учрашуви аниқ жавоб бериш керак эди. Биз юқорида кўриб чиққан миздек музокаралар 12-14 ноябрда бўлиб ўтди. Бу музокаралар шу йўналишда олиб борилдики, ССР билан ҳамкорлик қилишга Германиянинг ҳохиши бордек қилиб кўрсатилди.

Риббентроп Молотовнинг ишончи ҳосил вилиш учун ҳозирги Франция компаниясини яхшилаш арафасида Германия жуда ҳам кучли, энди ҳеч қандай давлат Британия империясини сақлаб қолаолмайди, деган мазмундаги гапларни айтди. Риббентроп шундай сўзлар билан ССРнинг Германия,

Италия, Япония Иттифоқига кириш ва “тўртлар иттифоқи”ни тузиш каби фикрларни илгари сурди.

Шунингдек, Риббентроп ва Гитлер Молотов билан бўлган суҳбатларида СССР Британия империясини парчалашда иштирок этадиган масалани ўртага ташлади. Молотов тўрт давлат иттифоқи ва Британия империясини парчалаш учун бошланадиган кенг масштабли ҳарбий ҳаражатларда қатнишиш масалаларида Риббентроп билан Гитлер таклифларига эътироз билдирмасда, Млскванинг ўйлаб кўриш кераклиги ва Сталин билан маслаҳатлашиш кераклиги тўғрисида, шунингдек, бу масалалар дипломатик каналлар ва элчихоналар орқали ҳал қилиниши мумкинлигини айтди.

Музокаралар орқали Молотов ССР нинг Шимолдаги ва Жанубий – Ғарбий чегараларига Германия томондан бўладиган хавфни бартараф қилолмади. Музокараларда Германия ҳам шунингдек, СССР ҳа фақат ўз манфаатлари нуқтаи-назаридан иш юртиди. Натижада Берлин музокаралари натижасиз тугади.

Биз юқорида баён қилган ва битирув малакавий ишидан келтирилган фактларимиз шу вақтгача китобонга маълум қилинмаган, сир тутиб келинган.

Буни маълум қилиш ва битирув малакавий иши сифатида муҳокамага ҳавола этиш муҳимлигини ҳисобга олиб бу ишга қўл урдик ва баҳоли қудрат юқоридаги Битирув Малакавий ишини тайёрладик. Битирув Малакавий иши Кириш, икки боб, тўрт параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётларга бўлиб ёзилди.

V.Фойдаланилган адабиётлар.

1. И.Каримов. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида:хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.Т., “Ўзбекистон”,-1997.
2. И.Каримов. Ўзбекистон XX1 асрга интиломда. Т. “Ўзбекистон”,-1999
3. И.Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Т. “Ўзбекистон”, - 2009.
4. И.Каримов.Ўзбекистон мустақиликка эриши оstonасида. Т. “Ўзбекистон” 2011.
5. Всемирная история в 10-ти томах, том-Х. М.-1965.
6. Всемирная история в Том-Х1. М.-1977.
7. Всемирная история в Том-Х11. М.-1979.
8. Всемирная история в Том-ХШ. М.-1983.
9. История второй мировой войны. Т.-1-12., М.-1974-1980.
- 10.Филипов И.Д. Записи О М. 1970:
- 11.Брежнев В.М. Странице дипломатическое истории М. 1987;
- 12.Кегель Г.В. В.Бурлх нашего века М. 1987; Розанов Г.Л. Сталин-Гитлер М, 1939-1941; Шинер У. Взот и нападение третего рейка, Т., 2. 1991; Семеряга М.И. Тайни Сталинской дипломатии 1939 -41 22 М, 1992 Орлов А.Г. Третий рейх и Третий Рим 1939-1941 г.
- 13.Гроько Ю.А. Готовил Ш. Сталин упражнеющий удар против Гитлера в 19941 г. –Новая и новейшая история 1993 №3 стр 32
- 14.Брежнев В.М.Страны дипломатической истории М 1987 стр 115.
- 15.Филипов И.Д. Записки о “третье рейсе” М. 1970
- 16.Смирега М.И. Тайны Сталинская дипломатика 1939 -1941 М. 1992.
- 17.Орлов А.Г. Третий рейх и третий Рим 1933-1941 М. 1993 г.
- 18.Шемур У Взлет падание терьего рейха Т. 2 М. 1991 г.

- 19.Розанов Г.Л. Сталин –Гитлер 1939-1941 М. 1991 г. Кенель Г.В.
Бурех нашего века М. 1987 г.
- 20.Новая и новейшая история. 1993 №3 стр 32.
- 21.Новая и новейшая история 1993 №5. Стр 64-65
- 22.Новая и новейшая история 1992 №5 стр 31
- 23.Дашичевы В.И. Банкротства стратегии германского фашизма Т. -2
М. 1973.
- 24.Новая и новейшая история 1993 №1 стр 92-95.
- 25.Международная жизнь 1993 № 1 стр 97-98.
- 26.Год кризиса 1938-1939 г. № 1 стр 441-443
- 27.Флейш –Хайэр Гитлер, Сталин и инициатива Германской дипломатии
1938-1938 М. 1981 г. Стр 138.
- 28.Новое время (еженедельник) 1989 № 24 стр 15.
- 29.Вактли матбуот материллари.

Термиз давлат университети Тарих факультети 4-босқич кундузги бўлим битирувчиси Суюнова Шахло Холдоровнанинг 5120300-тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги бажарилган битирув малакавий ишга

РАҲБАР ТАҚРИЗИ

Талаба Суюнова Шахло томонидан бажарилган “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги битирув малакавий иши кириш, 2 боб, 4 параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

Талаба 1 бобда Совет давлати томонидан В.И.Молотовнинг 1940 йил ноябрида Берлин шахрига ташрифи бўйича етарлича маълумотлар берилган. 2 бобда эса В.И.Молотовнинг Гитлер ва Риббентроп ва Гитлер билан мулоқотлари рейхмаршал Геринг ва Гитлернинг ўринбосари Гесс билан суҳбатлари янги ҳужжатлар асосида ёритилиб берилган. Молотовнинг Берлинга ташрифи 1940 йил 13 октябрда Талинга махсус хат билан мурожаат қилган риббентропнинг таклифига биноан юз берди. Унинг асосий моҳияти шундан иборат эдики, Гитлер Сталинга 1940 йил сентябрда имзоланган уч томонлама пактга қўшилиш ва унинг иштирокчилари бўлган – Германия, Италия ва Япония билан ҳар бир мамлакатнинг глобал масштабдаги «қизиқишлари доирасини» аниқлашни таклиф қилганди. Шуни таъкидлаш керакки, 1940 йил 14 октябрдаги Сталин ва Молотов РККА Гентаби ишлаб чиққан «1940-1941 йиллардаги Совет Иттифоқи Қуролли қўшинларининг Ғарбда ва Шарқдаги стратегик ҳаракатларининг асослари ҳақида мулоҳазалари тезкор режасини тасдиқлашди. Унинг биринчи бўлимида СССР рақиблари ҳақида қуйидаги хулосалар қилинган эди. Режага амал

қилинган ҳолда тартиб билан ёзилган. Адабиётлардан ҳам етарлича фойдаланилган.

Талабамизнинг битирув малакавий ишини Низомлар талабаларига тўлиқ жавоб беришини, унинг билими ва малакаси қўйилган муаммоларни мустақил ҳал қилишга етарли эканлигига ишонч билдираман. Шу сабабли Суюнова Шахлонинг “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги битирув малакавий ишини давлат аттестация комиссиясида ҳимоя қилишга тавсия этаман.

Иш раҳбари: тарих фанлар номзоди,

к.ўқ.Б.Рахимов

Термиз давлат университети Тарих факультети 4-босқич кундузги бўлим битирувчиси Суюнова Шахло Холдоровнанинг “1941 йилги Совет-Герман мулоқотлари тарихидан.” мавзусидаги бажарилган битирув малакавий ишга

ТАҚРИЗ

Тўплар тилга кирганда у одамларни ўлдиради, тинч турганда эса, жамиятни хонавайрон қилади. Демак ҳар иккала ҳолатда ҳам ажал қуроллари ўзини кашф қилувчилар бошига оғир кулфатлар келтирар экан. XX асрнинг энг даҳшатли уруш бўлган 2-жаҳон уруши қандай тайёрланди, уни кимлар тайёрлади, унинг иштирокчилари бир-бирлари билан қандай яширин мулоқотлар олиб борди деган саволлар туғилиши табиийдир. Мана шундай фаол иштирокчилардан бўлган СССР билан Германия 1941 йилда қандай яширин мулоқотлар олиб борди, буни ҳали кўпчилик билмаса керак.

Дипломант Суюнова Шахло ушбу мавзунини танлаб жуда тўғри иш қилган ва ишни шу пайтгача маълум бўлмаган янги ҳужжатлар асосида атрофлича ёритиб берган. Иш ўзининг ҳажми, қимматли мазмуни, илмийлиги ва янги ҳужжатларга таянган ҳолда ёритилганлиги билан қимматлидир.

Талабамизнинг битирув малакавий ишини Низомлар талабаларига тўлиқ жавоб беришини, унинг билими ва малакаси қўйилган муаммоларни мустақил ҳал қилишга етарли эканлигига ишонч билдираман.

Суюнова Шахло томонидан бажарилган БМИ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги талабларига мос келади. Уни ижобий баҳоласа бўлади.

**Тақризчи: тарих фанлари доктори
профессор З.Мирзаев**

Термиз давлат университети Тарих факультети 4-босқич кундузги бўлим битирувчиси Суюнова Шахло Холдоровнанинг “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан.” мавзусидаги бажарилган битирув малакавий ишга

ТАҚРИЗ

Дипломант Суюнова Шахло томонидан бажарилган “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги битирув малакавий иши кириш, 2 боб, 4 параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

Талаба 1 бобда Совет давлати томонидан В.И.Молотовнинг 1940 йил ноябрида Берлин шаҳрига ташрифи бўйича етарлича маълумотлар берилган. 2 бобда эса В.И.Молотовнинг Гитлер ва Риббентроп ва Гитлер билан мулоқотлари рейхмаршал Геринг ва Гитлернинг ўринбосари Гесс билан суҳбатлари янги ҳужжатлар асосида ёритилиб берилган. Режага амал қилинган ҳолда тартиб билан ёзилган. Адабиётлардан ҳам етарлича фойдаланилган.

Ушбу тадқиқотда қатор ижобий ютуқлар билан бирга айрим жузъий камчиликлар ҳам кўзга ташланади. Бу аввало статистик ва орфографик хатоларда бўлади. Бироқ, бу камчиликлар тадқиқотнинг илмий-амалий аҳамиятини пасайтирмайди. Суюнова Ш ўз ишини юксак савияда бажарганлиги, битирув малакавий ишнинг амалдаги Низом талабларига тўла жавоб беришини ҳисобга олиб, ДАКдан уни аъло баҳолашларини сўрайман.

Тақризчи: Шеробод Педагогика касб-ҳунар

коллежи директори:

П.Хушбоқов

Термиз давлат университети
Тарих факультети
Тарих бўлими «Жаҳон тарихи ва манбашунослик» кафедраси
№__ сонли йиғилиши баённомасидан

К Ў Ч И Р М А

«__»_____2012 йил

Термиз шаҳар

Кўрилган масала

1. Кундузги бўлим талабаларининг битирув малакавий ишларини ҳимояга тавсия этиш ҳақида.

Кафедра йиғилиши қарор қилади:

1. Суюнова Шахло Холдоровнанинг “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги битирув малакавий иши ҳимояга тавсия қилинсин.

2. Ички тақризчи этиб проф.З.Мирзаев, ташқи тақризчи этиб, Шеробод Педагогика касб-ҳунар коллежи директори П.Хушбоқовлар тайинлансин.

Илмий раҳбар: т.ф.н.к.ўқ.Б.Рахимов тайинлансин.

Йиғилиш раиси:

проф.С.Н.Турсунов

Котиба:

ўқ.Г.Аҳмедова.

Термиз давлат университети кундузги бўлим ботирувчиси Суюнова Шахло Холдоровнанинг 5120300-тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун “1941 йилги Совет-Герман мулоқатлари тарихидан” мавзусидаги ботирув малакавий иши муаллифлик

АННОТАЦИЯСИ

Мавзунинг долзарблиги:

Ишнинг мақсади ва вазифалари:

Тадқиқот объекти ва предмети:

Тадқиқот натижаларининг илмий жиҳатдан янгилик даражаси, амалий аҳамияти ва тадбиғи:

Ишнинг тузилиши ва таркиби:

Олинган асосий натижалар:

Иқтисодий самарадорлиги:

Хулоса ва таклифлар:

Раҳбар _____

Талаба _____

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Йўналиш: Тарих

«Тасдиқлайман»

Факультет декани _____

« _____ » _____ 2012 йил

МАЛАКАВИЙ БИТИРУВ ИШ БЎЙИЧА ТОПШИРИҚ

Талаба _____

(фамилияси, исми, шарифи)

1. Ишнинг мавзуси _____

« _____ » _____ 20__ йил кафедра мажлисида
маъқулланган.

« _____ » _____ 20__ йил ректорнинг № _____ -
сонли буйруғи билан тасдиқланган.

2. Ишни топшириш муддати _____

3. Мавзу бўйича дастлабки маълумотлар берувчи адабиётлар рўйхати

_____
_____
_____

4. Ишнинг мақсади ва ҳал қилинадиган масалалар:

_____
_____
_____
_____
_____
_____

5. Адабиётлар таҳлили:

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

6. Маслаҳатчилар.

Бўлимлар	Маслаҳатчи Ф.И.Ш	Имзо, сана	
		Топшириқ берди	Топшириқ қабул қилинди

7. Битирув иши бажариш режаси

	Босқичлар номи	Бажариш муддати	Бажарилганли к белгиси

Битирув иши раҳбари _____

Кафедра мудири _____

Топшириқни бажаришга олдим _____

«_____» _____ 2012 йил

Ўқув методик кенгашининг
3-апрель 2002 йилги 5-баён
номаси билан тасдиқланган

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Тарих факультети

_____ таълим йўналиши
Битирувчиси _____ нинг
(Ф.И.Ш)

_____ -
_____ мавзуидаги битирув малакавий ишига ДАКнинг

ХУЛОСАСИ

Термиз давлат университети ДАК Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги БМИ ни бажариш ҳақида 31.12.98. йил 362-сонли буйруғи билан тасдиқланган Низомга асосан қуйидагиларни аниқлади:

1. БМИнинг хажми ва талаб бўйичарасмийлаштирилганлиги (меёр: тиббий йўналишлар-50 бетдан, ижтимоий-гуманитар-70 бетдан кам бўлмаслиги керак): талабга жавоб беради-_____ балл
2. талабга қисман жавоб беради-_____ балл
3. талабдан четга чиқиш ҳолатлари мавжуд _____ балл
4. Мавзунинг давлат ва университет грант дастури асосида ёки долзарб муаммолар бўйича танлаганлиги: давлат дастурига кирган _____ балл
5. Грант лойиҳаси бўйича _____ балл
6. ТерДУ дастури бўйича _____ балл
7. долзарб муаммолар бўйича _____ балл
8. Мавзунинг долзарблиги асосланганлиги: етарли даражада асосланган _____ балл
9. етарли даражада асосланмаган _____ балл
10. ноаниқ _____ балл
11. Мақсад ва вазифаларнинг аниқ ифодаланганлиги: аниқ - _____ балл,
12. тўлиқ аниқ эмас – _____ балл,
13. аниқ эмас – _____ балл,
14. БМИ бажаришда илмий текшириш методлардан фойдаланганлик даражаси тўла _____ балл

15. қисман _____ балл
16. етарли эмас _____ балл
17. Олдинги натижаларнинг янгилиги ва ишончилиги даражаси
натижа янги _____ балл
18. илгари олинган _____ балл
19. тўла ишончли эмас _____ балл
20. БМИнинг хулоса қисмида ишлаб чиқаришга тавсия берилганлиги:
бевосита ишлаб чиқаришга тавсия бор _____ балл
21. ижтимоий соҳада қўллашга (таълим, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш,
маънавий-маърифий..) тавсия қилинган _____ балл
22. тавсия йўқ _____ балл
23. Битирувчининг мавзу бўйича олинган натижаларини танқидий
баҳолаганлиги даражаси: аниқ _____ балл
24. тўла аниқ эмас _____ балл
25. танқидий баҳоланмаган _____ балл
26. Ишнинг илмий ҳарактери: илмий тадқиқотлар асосида _____ балл
27. аралаш шаклда _____ балл
28. Рефератив ҳарактерда _____ балл
29. Адабиётлардан фойдаланганлик даражаси: илмий-амалий журналлар,
монография, етакчи олимлар асарларидан тўла
фойдаланганлиги _____ балл
30. фақат дарслик маъруза матнлари, ўқув қўлланма ва
маълумотномалардагина фойдаланилган _____ балл
31. Битирувчининг маърузасига баҳо, аёло _____ балл
32. яхши _____ балл
33. кониқарли _____ балл
34. Берилган саволларга жавоблари: тўлиқ _____ балл
35. ўрта _____ балл
36. кониқарли _____ балл
37. БМИни ташқи тақризчи томонидан баҳоланиши: аёло _____ балл
38. яхши _____ балл
39. кониқарли _____ балл
40. БМИга қўйилган якуний балл _____

(100 балл)

Эслатма: ҳар бир банд бўйича аниқланган баллнинг тагига чизиб белгиланади.

ДАК раиси _____

Ф.И.Ш. имзо

Аъзолари _____

Ф.И.Ш. имзо

_____

Ф.И.Ш. имзо

_____

Ф.И.Ш. имзо

(муҳр ўрни)

Сана « _____ » _____ 2012 йил

